

ilahiyat akademi

Sayı: 19, 2024, 285-320.

Issue: 19, 2024, 285-320.

HZ. ÂDEM KISSASI EKSENİNDE TABERÎ TEFSİRİNDE İSRÂİLİYAT

Isrâ'îliyât in Ṭabarî's Tafsîr on the Axis of the Story of Adam

Murad Aghayev

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Tefsir

PhD Student, Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences, Tafsir

Konya, Türkiye

muradaghaoglu@gmail.com | ORCID: [0000-0002-5076-9622](https://orcid.org/0000-0002-5076-9622) | RORID: [013s3zh21](https://ror.org/013s3zh21)**Makale Bilgisi** **Article Information****Makale Türü** **Article Type**Araştırma Makalesi **Research Article****Geliş Tarihi** **Date Received**4 Ekim 2023 **4 October 2023****Kabul Tarihi** **Date Accepted**7 Mayıs 2024 **7 May 2024****Yayın Tarihi** **Date Published**30 Haziran 2024 **30 June 2024****İntihal** **Plagiarism**

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with Turnitin
software. No plagiarism detected.

Etik Beyan **Ethical Statement**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Murad Aghayev).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Murad Aghayev).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. **Licensed under CC BY-NC 4.0 license.**

Aghayev, Murad. "Hz. Âdem KISSASI EKSENİNDE TABERÎ TEFSİRİNDE İSRÂİLİYAT". *İlahiyat Akademi* 19 (Haziran 2024), 285-320. DOI: [10.52886/ilak.1371326](https://doi.org/10.52886/ilak.1371326)

Atıf/ Cite as

Aghayev, Murad. "Isrâ'îliyât in Ṭabarî's Tafsîr on the Axis of the Story of Adam". *Theological Academia* 19 (June 2024), 285-320. DOI: [10.52886/ilak.1371326](https://doi.org/10.52886/ilak.1371326)

Öz

Hız. Âdem, insanoğlunun ilk atasıdır. İlahî tabiatlı dinler, insanların Hız. Âdem ve Hız. Havvâ'dan doğdukları konusunda hemfikirdir. Hız. Âdem'in yaratılışı, cennetteki hayatı, şeytanla arasında geçen olay, cennetten inişi ve tövbesi neredeyse her kültürde ve dinî literatürde yer edinmiş konulardan bazılarıdır. *Gılgamış Destanı* başta olmak üzere Sümer-Asur yazıtlarında, Bâbil kitabelerinde bu konu insanların odak merkezinde olmuş ve tarihin değişik safhalarında insanoğlu tarafından müzakere edilmiştir. Hız. Âdem kıssası, Kitâb-ı Mukaddes'in üzerinde durduğu önemli konularından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hız. Âdem kıssası üzerinde durarak kıssayla ilgili insanların zihinlerine kazınan ve kültürlerde yer edinen yanlışları düzeltir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, Kitâb-ı Mukaddes'te olduğu gibi ayrıntıya girmeden sadece kıssayı nakleder. Bu yönüyle Kitâb-ı Mukaddes'ten ayrılır. Buna nazaran Hız. Âdem kıssasının Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıntılara temas etmeden ana hatlarıyla anlatılışı insanları boşlukları doldurmaya itmiştir. Neticede, Yahudi ve Hıristiyan kaynakları (Tevrat, Zebur, İnciller ve diğer Apokrif kaynaklar) başta olmak üzere diğer kültürlerde Hız. Âdem kıssası ekseninde yer alan bilgiler İsrâiliyat adı altında İslâm kültüründeki yerini almıştır. Bu nedenle Hız. Âdem kıssası tefsir literatüründe en fazla İsrâiliyat barındıran kıssalardan biridir. Kıssa bu yönüyle çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir. Gerek ilk dönem gerekse son dönem müfessirleri Hız. Âdem kıssasını tefsir ederken İsrâilî rivayetlere yer vermişlerdir. Bu bağlamda Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* tefsiri hem kendisinden önceki müfessirlerin görüşlerini bünyesinde barındırması hem de ilk tam tefsir olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Taberî, çalışmamızın odak noktasını oluşturan Hız. Âdem kıssasını tefsir ederken İsrâilî rivayetlere yer vermiş, sened ve metin yönünden herhangi bir eleştiri yapmamıştır. Bu nedenle pek çok âlim tarafından eleştirilmiştir. Aynı zamanda Taberî'nin, tarih içerikli *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* eserinde Hız. Âdem kıssasından bahsederken tefsirindeki İsrâilî rivayetlere yer vermesi insanı her iki eser arasında bir bağlantının olup olmadığını düşünmeye sevk etmektedir. Acaba Taberî bir tarihçi olarak mı, yoksa müfessir kimliğini kullanarak mı İsrâilî rivayetler nakletmiştir? Veya Taberî'ye tesir eden ve onu İsrâilî rivayetleri nakletmeye iten sosyo-psikolojik aktörler mi vardır? Zikredilen soruların cevaplandırılması çalışmamızın temel hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân* tefsirini esas alarak Hız. Âdem kıssası bağlamında Taberî'nin aktardığı İsrâilî rivayetleri kaynaklar eşliğinde açıklamayı, sened ve metin yönünden eleştirmeyi ve Taberî'nin İsrâilî rivayetleri aktarmasının asıl nedenini/nedenlerini belirlemeyi hedefledik. Çalışmada, öncelikle dökümantasyon metodu kullanılacak ve konuyla ilgili kaynaklar taranacaktır. Yanı sıra araştırmada karşılaştırma metodu da kullanılacaktır. Araştırmanın objektifliği için yapıcı eleştirinin yapılması şarttır. Bu metot sonucun sağlam temellere dayandırılmasına olanak sağlayacaktır. Yapıcı eleştiri, müellifi zan altında bulunmaktan koruyacak ve yöneltilen haksız eleştirileri de giderecektir. Çalışmamız kapsamında konuyla ilgili Taberî'nin İsrâilî rivayetleri aktarmasının arka planındaki farklı bir sonuca veya sonuçlara ulaşılmıştır. Bulgulara binaen nihai netice sonuç kısmında açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Taberî, İsrâiliyat, Hız. Âdem, Yaratılışı.

Abstract

Adam is the first ancestor of mankind. Religions of divine nature agree that human beings were born from Adam and Eve. The creation of Adam, his life in paradise, the incident between him and Satan, his descent from paradise and his repentance are some of the subjects that have taken place in almost every culture and religious literature. In the epic of Gilgamesh, Sumerian-Assyrian inscriptions and Babylonian inscriptions, this subject has been at the centre of human focus and has been discussed by human beings at different stages of history. The story of the Prophet Adam is one of the important subjects of the Bible. The Holy Qur'an also dwells on the parable of Adam and corrects the mistakes that are engraved in people's minds about the parable and that have taken place in cultures. In addition, the Holy Qur'an only narrates the parable without going into detail as in the Bible. It differs from the Bible in this respect. On the other hand, the narration of the story of Adam in the Qur'an in outline without going into details has led people to fill in the gaps. As a result, the information in the axis of the parable of Adam in other cultures, especially Jewish and Christian sources (Torah, Psalms, Gospels and other Apocryphal sources), has taken its place in Islamic culture under the name of İsrâ'iliyyât. For this reason, the parable of Adam is one of the parables that contains the highest amount of İsrâ'iliyyât in the tafsir literature. In this respect, the parable is of great importance for our study. Both the early and the late commentators included Israelite narrations in their exegesis of the parable of Adam. In this context, the commentary of Abû Ja'far Muḥammad b. Jarîr al-Ṭabarî (d. 310/923) *Jâmi'u'l-bayân 'an ta'wîli âyi'l-Qur'ân* is of great importance both because it incorporates the views of the commentators before him and because it is the first complete commentary that has survived to the present day. While exegeting the parable of the Prophet Adam, which is the focal point of our study, al-Ṭabarî included Israelite narrations and did not make any criticism in terms of script and text. For this reason, he was criticised by many scholars. At the same time, al-Ṭabarî's mentioning the parable of Adam in his historical work *Tārīkhu'r-rusul wa'l-mulūk* while including the İsrâ'ili narrations in his tafsir leads one to wonder whether there is a connection between the two works. Did al-Ṭabarî narrate İsrâ'ili narrations as a historian or as a commentator? Or are there socio-psychological actors that influenced al-Ṭabarî and pushed him to narrate İsrâ'ili narratives? Answering these questions constitutes one of the main objectives of our study. Therefore, in this study, based on al-Ṭabarî's tafsir *Jâmi'u'l-bayân*, we aimed to explain the İsrâ'ili narrations narrated by al-Ṭabarî in the context of the parable of Adam, to criticise them in terms of script and text, and to determine the main reason(s) for al-Ṭabarî's narration of the İsrâ'ili narrations. In the study, firstly the documentation method will be used and the related sources will be scanned. In addition, the comparison method will also be used in the research. Constructive criticism is essential for the objectivity of the research. This method will allow the conclusion to be based on solid foundations. Constructive criticism will protect the author from being under suspicion and will eliminate unfair criticism. In addition, the available findings show that there is a different reason(s) behind al-Ṭabarî's narration of the İsrâ'ili narrations. The final conclusion based on the findings will be explained in the conclusion.

Keywords: Tafsîr, Ṭabarî, İsrâ'iliyyât, Adam, Creation.

Giriş

İsrâiliyatın İslâm kültürüne geçişi ilk tarihlerden itibaren başlamıştır.¹ İslâm'ın zuhuru, sahabe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde bu etkileşim artarak devam etmiştir. Tedvîn dönemine gelindiğinde İsrâilî rivayetler halk nezdinde itibar kazanmış ve âlimler tarafından eserlerle aktarılmasında sakınca görülmemiştir. Bu sebepten dolayı ilk dönem tefsir eserleri İsrâiliyat türünden rivayetlerle dolmuştur. Araştırmamıza konu olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) İsrâilî rivayetleri senedi ile aktarırken, Sa'lebî (ö. 427/1036) senedsiz bir şekilde nakletmiştir. Birçok müfessirin İsrâiliyat türünden rivayetleri sened ve metin yönünden tenkit etmeden nakletmeleri, onları eleştirilerin hedefi haline getirmiştir. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) İsrâiliyat türünden rivayet ihtiva etmesine rağmen Taberî tefsiri için; *İnsanların ellerinde bulunan en sağlam tefsir Taberî tefsiridir*² demesi, tedvîn dönemindeki durumu gözler önüne sermektedir. Aynı şekilde bu dönemde birçok rivayetlerin senedlerinin zikredilmemesi rivayetlerin sağlamlığına gölge düşürmüş ve rivayeti nakleden âlimi zan altında bırakmıştır.

İlk dönem tefsir harekâtında, kıssaların açıklanması ve onlarla ilgili müphemlerin giderilmesi önemli bir yer tutmuştur³ Bir başka deyişle, müfessirler,

¹ İsrâiliyat kelimesi, "isrâ" (kul) ve "âl" (tanrı) kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Kelime ıstılâhî anlamda Yahudi ve Hristiyan kültürlerinden İslâm kültürüne geçen bilgiler için kullanılmaktadır. İsrâiliyatın tanımı konusunda pek çok âlim farklı görüş ileri sürmüştür. Örneğin, Amed Emîn Yahudi kültüründen geçen bilgiler için *İsrâiliyyât*, Hristiyan kültüründen geçen bilgiler için ise *Nasrâniyyât* kavramlarını kullanmıştır. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî İsrâiliyatı; *Ağırlıklı olarak Yahudi kültürü adı altında farklı kültürlerden İslâm kültürüne intikal eden bilgiler* şeklinde tanımlamıştır. İsrâiliyatın kaynakları ulemanın tartıştığı konulardan bir diğeridir. Konu bağlamında Şah Velîyullâh Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) görüşü kayda değerdir. Dihlevî'ye göre, Kur'an-ı Kerim'de geçen Âd ve Semûd kavimleri, Zülkarneyn, Ashâb-ı Ress, Ashâb-ı Kehf kıssaları sadece Arapların bilebileceği kıssalardır. Yahudi ve Hristiyanların mezkûr kıssalar hakkında bilgi sahibi olmaları mümkün değildir. Bu nedenle İslâm öncesi Arapların toplumsal hafızalarında oluşan bilgiler de İsrâiliyatın kaynaklarını oluşturan temel kaynaklardan biridir. Kısacası Dihlevî'ye göre Kur'an-ı Kerim kıssaları bağlamında Arapların toplumsal hafızalarında oluşan bilgiler de İsrâiliyat'ın kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an ve'l-mübeyyin limâ tezâmmenêhû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/226; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 2/342; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2012), 1/147-148; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 29; Hüseyin Zamur, *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 11; İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/195; Abdülhamit Birışık, "İsrâiliyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/199-202; Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 105, 107.

² Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Muqaddime fi usûlî't-tefsîr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 53, 68-70, 90, 110-113; Remzî Muhammed Kemâl Na'naa, *el-İsrâiliyat ve eseruhâ fi kütübî't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kelâm, 1970), 196; Muhammed b. Muhammed Ebî Şehbe, *el-İsrâiliyat ve'l-mevdû'ât fi kütübî't-tefsîr* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2006), 82-90; Zamur, *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*, 40.

³ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 188.

İsrâiliyat türünden rivayetleri, Kur'ân-ı Kerîm'in müphem kısımlarını açıklamada yardımcı olan ve âyetleri anlamaya ışık tutan diğer rivayetlerden ayrı tutmamışlardır.⁴ Bu noktada Taberî tefsirinin en mühim özelliği Selef'in görüşlerine büyük değer vermesidir. Yani, Taberî'ye göre Selef'ten (sahâbe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn) nakledilen rivayetlere dayalı tefsir *sahih tefsirdir*.⁵ Hatta Taberî, Selef'in kapsama alanını genişleterek Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53)ve Vehb b. Münebbih'i (ö. 114/732) de bu sınırlar içerisine dâhil etmiştir. Bu yönüyle *Câmi'u'l-beyân*, Selef'ten gelen rivayetleri bünyesinde barındıran çok önemli bir kaynak niteliğindedir.⁶

İsrâilî rivayetlerin çokça yer aldığı kıssalardan biri Hz. Âdem kıssasıdır. Hz. Âdem kıssası her zaman insanların zihinlerini meşgul etmiştir. İster çok tanrılı (politeist), isterse de tek tanrılı (monoteist) dinlerin pek çoğunda Hz. Âdem kıssası yer almaktadır. Şöyle ki, milattan önceki zaman diliminde oluştuğu kabul edilen *Gılgamış Destanı*'nda Hz. Âdem ve cennetteki yaşantısı hakkında bilgiler yer almaktadır. Daha sonraki zaman diliminde ise Sümer-Asur, Babil gibi kültürlerde de Hz. Âdem hakkında bilgiler yer almaya başlamıştır. İlahî dinlerden Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ta Hz. Âdem ve cennetteki hayatı diğer dinlere ve kültürlere nispetle daha teferruatlı anlatılmıştır. Aynı şey Kur'ân-ı Kerîm için de geçerlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem kıssasının bazı kısımları kapalı olduğundan müfessirlerin birçoğu daha geniş ve teferruatlı bilgi aktarmak için İsrâilî rivayetlere başvurmuşlardır. Taberî de kıssayla ilgili açıklamalar yapmak için İsrâilî rivayetlere tefsirinde yer vermiştir. Bu nedenle Taberî, birçok müfessir ve ilim adamı tarafından eleştirilmiştir. Örneğin; Reşîd Rızâ, "Rabbim, benim nasıl oğlum olabilir?"⁷ âyeti bağlamında Taberî'nin Süddî (ö. 127/745) ve İkrime'den (ö. 105/23) naklettiği rivayeti ağır bir üslupla eleştirmiştir. Rivayete göre şeytan, meleklerin nidası konusunda Hz. Zekeriyâ'yı (a.s.) şüpheyne düşürmüş ve ona bu nidanın şeytandan olduğunu söylemiştir. Reşîd Rızâ, bu rivayetin mümin bir kişiliğe sahip kimsenin eserine alamayacağını ve böyle rencide edici ifadelerin sadece akli devre dışı bırakmak suretiyle yazılabileceğini söylemiştir.⁸ Her ne kadar Reşîd Rızâ Taberî'yi eleştirse de onun tefsirinde izlediği yol, İsrâiliyat'ın İslâm kültürü üzerindeki etkisini anlama açısından büyük önem arz etmektedir.

Taberî'nin İsrâiliyat'la ilgili görüşlerinden bahseden pek çok akademik çalışma vardır. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyat*, Remzî

⁴ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 190.

⁵ Mesut Kaya, "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği - Klasik ve Modern Dönemin Mukayesesi - , *Marife* (2013), 11.

⁶ Ignaz Goldziher, *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî*, trc. Abdülhalim Neccar (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1374/1955), 111, 112; Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 190.

⁷ Âl-i İmrân, 3/40.

⁸ Muhammed Abduh - Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakim: Tefsîru'l-Menâr* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1366/1947), 3/298-299.

Muhammed Kemâl Na'naa'nın *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kütübi't-tefsîr*, Abdullah Aydemir'in *Tefsirde İsrâiliyat*, Mesut Kaya'nın *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* adlı kitaplarında, Kamil Aliyev'in *Kehf Suresi Ekseninde Taberî Tefsirinde İsrâiliyat* adlı yüksek lisans tezinde direk veya dolaylı olarak Taberî'nin İsrâilî rivayetleri aktarma yöntemlerine temas edilmiş, müfessirin niçin İsrâilî rivayetleri naklettiği veya neden İsrâilî rivayetleri nakletme gereksinimi duyduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Esasında akademisyenler, Taberî'nin müfessir kişiliğine paralel olarak tarihçi kişiliğinin etkisiyle veya onun, Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'i Selef sınırları içerisinde telakki etmesinden dolayı İsrâilî rivayetleri naklettiğini iddia etmiştir. Akademisyenlerin savdukları her iki görüş doğrudur. Ancak müfessirin İsrâilî rivayetleri neden naklettiği sorusunun tam cevabı değildir ve sorunun cevabını başka açılardan araştırıp cevaplamak gerekir. Bu nedenle farklı bir perspektiften konuyu değerlendirmek olumlu sonuçlara ulaşmada yardımcı olacaktır. Kanaatimizce, Taberî, ilmî muhit ve sosyal-psikolojik faktörlerden dolayı İsrâilî rivayetleri nakletme eğilimindedir. Her bir insan az ya da çok oranda yaşadığı dönemin ilmî, sosyal-psikolojik, siyasi ve ekonomik şartlarından etkilenmektedir. Taberî'nin de bu şartlardan etkilenmesi olanak dâhilindedir. Eğer bu şartlar esasında Taberî'nin zihin dünyası tetkik edilirse orijinal sonuçlara ulaşılabilir. İsrâiliyat bağlamında müfessirin zihin dünyasının farklı perspektiflerden ele alma ihtiyacı bu çalışmanın yapılmasını gerektirmiştir. İsrâiliyat çok geniş bir yelpazeye sahip olduğundan araştırma alanı Hz. Âdem kissasıyla sınırlandırılmıştır.

1. Taberî'nin İsrâiliyat Anlayışı

İsrâiliyat'ın işleyiş tarzını anlayabilmek için klasik tefsirlerin mahiyetini ve amacını iyi kavramamız gerekmektedir. Tefsirin rivayet ve dirayet olarak iki kategoride tasnif edilmesi yaygın bir düşüncedir. İbn Haldûn (ö. 808/1406) da bu ayrımı göz önünde bulundurarak tefsiri iki kısma ayırır. Bunlardan ilki, Selef'ten gelen rivayetlere dayalı tefsirdir. Tefsirin bu türünde nakil ön plandadır. Bu tefsirler, esbâb-ı nüzul, nâsîh-mensûh âyetler ve Allah'ın âyetlerdeki muradının ne olduğu gibi hususların bilinmesine dayanır. Zikredilen hususlarla ilgili rivayetler sahâbe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûnden gelmektedir. Bu gibi hususları iyi bildiklerinden ilk dönem müfessirleri tüm rivayetleri eserlerinde toplamaya gayret göstermişlerdir. İbn Haldûn'a göre tefsirin ikinci grubunu i'râb, sarf, nahiv, belâgat, kelimelerin ifade ettikleri anlamlar, kelimelerin siyak-sibak ilişkisi içerisindeki yerleri gibi ağırlıklı olarak dil esaslarına dayanan tefsirler oluşturmaktadır. Bu grup tefsirler birinci grup tefsirlerinden bağımsız değildir. Esas olan birinci grup

tefsirlerdir ve ikinci grup tefsirlerde, her ne kadar dil kuralları ağırlık teşkil etse de rivayetlerden bağımsız değillerdir.⁹

İbn Haldûn birinci grup tefsirlerin özelliklerinden bahsederken, İsrâiliyat ile ilgili görüşlerine bu bölümde yer vermiştir. İbn Haldûn'un böyle bir yol izlemesi çok manidardır. Çünkü ilk dönem tefsirlerini İsrâiliyattan bağımsız düşünmek doğru değildir. Tâbir-i câizse, İsrâiliyat, ilk dönem tefsirlerinin aslî unsurlarından biri durumundadır. Hatta bu durum sadece ilk dönem tefsirleriyle sınırlı değildir. Sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerde de aynı durum gözlemlenmektedir.¹⁰

İlk dönem müfessirleri, Kur'ân-ı Kerîm'in anlattığı kıssalardaki boşlukları doldurmak için eldeki tarihî kaynaklara atıfta bulunmuşlardır. Sonuçta Kur'ân-ı Kerîm'in anlattığı kıssalardaki boşluklar olay anını anlatan rivayetlerle doldurulmuştur.¹¹ Bu noktada üzerinde durulması gereken klasik müfessirlerden biri Taberî'dir. Taberî'nin, İsrâiliyat ve tarihsel rivayetlerle ilgili anlayışını görmek için *Tarih* eserinin mukaddimesine göz atmak yerinde olacaktır. O, eserlerinde izlediği kıstasları burada beyan etmektedir. Taberî'ye göre tarihî veriler, insanların aklî delillerine veya muhakemesine dayanmaz. Tarihî veriler aklî delillere veya sebeplerine değil, olaya tanıklık edenlerin sonraki nesillere aktardığı nakillere dayanır. Bu nedenle nakledilen haberler aklî delillerden daha tutarlıdır.¹² Görüldüğü gibi Taberî, tarihsel konular ve kıssalarla ilgili naklettiği rivayetlerde aklın yerine nakli, özellikle, sahih bir senetle gelen rivayetleri esas almıştır. Başka bir deyişle Taberî, aklın bu alanda işlevselliğinin olamayacağı kanaatinde. Örneğin, şeytanın yılanın karnında cennete girdiği rivayetini aklın reddedemeyeceğini veya böyle şeylerin ihtimal dâhilinde olduğunu ifade eder.¹³

Taberî'nin burada bahsedilen tutumu kendisini İsrâiliyat konusunda eleştirilerin odağına yerleştirmiştir. Zira *el-Menâr* tefsiri yazarlarından Reşîd Rızâ, yer yer Taberî'yi sert bir dille tenkit etmiştir.¹⁴ Her ne kadar Reşîd Rızâ Taberî'yi eleştirse de bu konuda dikkate alınması gereken önemli bir nokta vardır. Şöyle ki, Taberî, kendisine ulaşan ilmî emanetin yok olmasını önlemek adına sonraki nesillere aktarmada çok kararlıdır. Çünkü Taberî ve onu izleyen müfessirlerin kültürel ve ilmî birikimleri büyük bir titizlikle muhafaza etmeleri sayesinde ilk dönem dinî düşünce, tefsir ve diğer alanlarda yazılmış ilmî eserler hakkında bilgi

⁹ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime: Kitâbü'l-'iber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âs.erahüm min zevî's-sultânî'l-ekber* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 1/554, 555.

¹⁰ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 187-188.

¹¹ Mehmet Paçacı, "Klasik Tefsir Neydi?", *İslâmî İlimler Dergisi* 1 (2007), 18.

¹² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387), 1/7-8; Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 191.

¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 1/561-562.

¹⁴ Abdud - Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîru'l-Menâr*, 3/298-299, 5/447, 6/455, 456, 7/557.

sahibi olmaktadır. Bu yönüyle Taberî tefsiri büyük önem arz etmektedir.¹⁵ Dolayısıyla Taberî'yi, tefsirini bütüncül bir sistem üzerine inşa etmeye çalıştığı gerçeğini dikkate alarak okumamız gerekmektedir. Tenkitlerden tercihlere kadar her şeyi usûl ve prensipler oluşturarak bu açıdan değerlendirmektedir. Müfessirin bu usûl ve prensipleri tefsirine aldığı rivayetlerde görülmektedir. Nitekim Taberî'nin tarih eserinde zikredip, tefsirinde zikretmediği çok sayıda rivayetler vardır.¹⁶ Onun böyle bir usûl benimsemesi, bazı eleştirilerin asılsız olduğunu göstermektedir. Eğer Taberî tüm rivayetlerin bir sonraki kuşaklara aktarılmasını kendisine amaç edinseydi, eline geçen her malzemeyi tefsirinde nakledirdi. Buna karşılık her rivayeti tefsirine almamış, rivayetleri değerlendirmiştir.

Taberî, tüm rivayetleri senetleriyle beraber nakletmiştir. Onun bu tutumu İsrâiliyat cinsinden haberler için de geçerlidir. Bazen de müfessir naklettiği rivayetlerin kaynakları hakkında bilgiler yer vermiştir. Örneğin, yer yer bazı rivayetler hakkında *ehlü'l-Tevrat*, *elhü'l-ilm* tabirlerini kullanmıştır.¹⁷ Başka bir deyişle Taberî, senedleriyle birlikte naklettiği ve kaynağı kuvvetle muhtemel İsrâilî rivayetleri İslâm dışı bilgiler olarak görmemiş, bilakis, İslâm kültürünün bir parçası olarak telakki etmiştir.

Taberî'nin İsrâiliyat ile ilgili anlayışında dikkat çeken bir diğer özelliği de selefi Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) gibi İsrâiliyat kelimesini hiç kullanmamış olmasıdır. *İsrâiliyye* sözünü sadece birkaç kez *İsrailli kadın* anlamında kullanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Begavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1143), İbn Atıyye (ö. 541/1147), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) ve Beyzâvî (ö. 691/1292) gibi tanınmış müfessirler Taberî'yi takip ederek bu terime eserlerinde yer vermemişlerdir.¹⁸

Konuya ilişkin son olarak Taberî'nin, İsrâiliyat'ı *İslâm dışı bilgiler* olarak değil, Selef'ten nakledilen rivayetler olarak telakki ettiğini söyleyebiliriz.¹⁹ Bu nedenle Taberî'nin naklettiği rivayetleri tefsirinin iç bütünlüğü içerisinde değerlendirmeliyiz. Ancak bu, Taberî'nin naklettiği İsrâilî rivayetlerin eleştirilmeyeceği anlamına da gelmemelidir.

2. Âdem Kelimesinin Kökeni

Yaratılan ilk insan ve ilk peygamber olması hasebiyle Hz. Âdem, her üç ilâhî dinin kutsal kitaplarında (Tevrat, İnciller ve Kur'an-ı Kerîm) saygıyla anılmaktadır. Hz. Âdem insanlığın atasıdır ve İslâmî literatürde *ebü'l-beşer* olarak geçmektedir.²⁰

¹⁵ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 193-194.

¹⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 1/123.

¹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/514.

¹⁸ Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 109.

¹⁹ Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 80-81.

²⁰ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/358.

Ayrıca Allah'ın yeryüzünde seçkin kıldığı kulları sırasında olmasından dolayı *safiyullah* mahlası ile tanınmaktadır.²¹

Âdem kelimesinin kökeni ve hangi anlamları ihtiva ettiği konusuna dil bilimciler arasında fikir ayrılığı vardır. Dil bilimcilerin bir kısmı Âdem kelimesinin köken itibariyle Arapça olduğunu savunmuştur. Âdem kelimesinin Arapça bir kelime olduğunu savunanlara göre bu kelime Arapça bir sözdür ve *esmerlik* anlamını ihtiva eden *el-ümde* veya *tip*, örnek manasına gelen *el-edeme*²² kökünden türemiştir. Bazı dil bilimciler ise *bir şeyin dış yüzü/yüzeyi* anlamına gelen (çoğu zaman *yeryüzü* anlamına gelen *edîmetü'l-arz* şeklinde kullanılmaktadır) *el-edime*²³ ve *insicam*, *ülfet* anlamına gelen *el-üdm* veya *el-üdme* kelimesinden de gelmiş olabileceği ifade etmiştir.²⁴ Âdem kelimesi ekseninde vuku bulan tartışmalarda bir diğer âlim grubu kelimenin yabancı bir kökten türediğini savunmuştur. Zemahşerî'ye göre Âdem kelimesi yabancı bir kelimedir ve bu kelimenin kökünü Arapçada aramak doğru değildir. En iyi ihtimalle Âdem kelimesi *Âzer*, *'Âzer*, *Âber*, *Şâleh*, ve *Fâleh* gibi *fâ'al* vezindedir.²⁵ Bazı kaynaklar Âdem kelimesinin Sümercedeki *adamu* (babam), Asur-Babil dillerinde geçen *adamu* (genç, çocuk) veya *Sâbiû* (Subbâ, Subbî) dilinde geçen *adam* (kul) kelimelerinden türediğini iddia etmişlerdir.²⁶ Ayrıca bazı Yahudi ve Hıristiyan âlimler Âdem adının *ekili alan* anlamına gelen *adamah* kelimesinden geldiği ve bu sebepten dolayı *adam* olarak isimlendirildiğini savunmuşlardır.²⁷ Tanah'ta Âdem kelimesi insan ve insan türü anlamında 500'den fazla yerde kullanılmıştır.²⁸ Hatta Tevrat'ın ilk kitabı olan Yaratılış 2/7'de geçen *Yeryüzünün toprağından (adamah) insanı (adam) yarattı*²⁹ ifadesinden hareketle Yahudi ve Hıristiyan araştırmacıları Âdem kelimesinin toprakla bir bağlantısının olduğunu savunmuşlardır.³⁰ Mustafa Erdem'e göre doğu dinlerinde adam kelimesi yere ait, insan veya insanlık anlamlarına geldiği de iddia edilmiştir.³¹

²¹ Âl-i İmrân 3/33.

²² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/497.

²³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-tevîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed el-Mu'avvaz (Riyad: Mektebetü'l-'Abidkan, 1998), 1/252.

²⁴ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "adm", *Tâcü'l-luğa*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 5/1859; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, "adm", *"Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1956), 12/12.

²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/252.

²⁶ Bolay, "Âdem", 1/358.

²⁷ Mustafa Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 13; Hakan Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular* (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 190.

²⁸ Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular*, 190.

²⁹ *Mukaddes Kitap: Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid* (Bakü: Mukaddes Kitap Şirketi, 2012), Yar.2:7.

³⁰ Bolay, "Âdem", 1/358.

³¹ Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 13.

3. Tevrat'a Göre Hz. Âdem Kıssası

Hz. Âdem'in yaratılış kıssası tüm ilâhi tabiatlı dinlerin üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Yahudiliğin dinî literatüründe Hz. Âdem kıssasının geniş ve mufassal bir şekilde anlatıldığını görürüz. Buna karşılık Kurân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem kıssası ana hatlarıyla anlatılır ve önemli hususlar hakkında bilgi verilir. Tevrat'ta ilk insan olan Hz. Âdem'in yaratılış şekli ve zamanı farklı şekillerde anlatılmaktadır. *Yaratılış (Tekvîn)* kitabında geçen ve *Ruhban metni* ismi verilen birinci hikayeye göre insan, yaratılışın altıncı gününde, Tanrı'ya benzer surette yaratılmıştır.³² *Yahvist metni* verilen ikinci hikayede ilk olarak erkeğin, daha sonra erkeğin kaburga kemiğinden kadının yaratıldığı nakledilmektedir.³³ Tevrat'ta geçen pasajlarda ilk insanın Tanrı tarafından yeryüzü toprağından yaratıldığı ve burnuna hayat nefesi üflenmesi sonucunda canlı varlık halini aldığı görülmektedir.³⁴ Tevrat'taki pasajlara dayanarak Hz. Âdem'in yeryüzünde, yeryüzü toprağından yaratıldığı sonucuna ulaşabiliriz:

- a. Tevrat, Tanrı'nın yeryüzü toprağından Âdem'i yaratmasından bahsetmektedir.³⁵
- b. Ayrıca Tanrı, Âdem'i Aden bahçesinden çıkarırken hayatı boyunca toprakla uğraşacağını ve geçimini topraktan sağlayacağını bildirmiştir. Toprakten geçimini sürdürmesi Âdem'in topraktan yaratıldığına ve yine toprağına geri döneceğine işaret etmektedir.³⁶
- c. Tanrı Âdem'i yarattıktan sonra onu Aden isimli bahçeye yerleştirmiştir. Tanrı Aden bahçesini çeşitli meyveler ve hayvanlarla donatmış ve bu nimetleri Âdem'in hizmetine sunmuştur. Tevrat, Aden bahçesinden bahsederken, bu bahçenin doğuda olduğunu, içerisinden dört ırmağın geçip gittiğini ve bunların isimlerinin *Pişon*, *Gihon*, *Dicle* ve *Fırat* olduğunu beyan etmektedir.³⁷ Bu dört nehirden Dicle ve Fırat insanlar tarafından bilinen ve halen mevcut olan yeryüzü nehirlerdir. Bazı araştırmacılar *Pişon* ve *Gihon* nehirlerinin Ceyhan ve Seyhan nehirleri olduğunu iddia etmektedir.³⁸

Anlaşılabacağı üzere Tevrat'ta yer alan pek çok husus Âdem'in yaratılışının yeryüzünde ve yeryüzü toprağından olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer husus Tevrat'ta Aden bahçesinin dünya bahçelerinden bir bahçe olarak zikredilmesidir. Ezcümle Tevrat'ta yer alan bu ve buna benzer

³² Yar.1:1-2.

³³ Yar.2:4-25.

³⁴ Yar.2:7.

³⁵ Yar.2:6-7.

³⁶ Yar.3:21.

³⁷ Yar.2:10-17.

³⁸ Salih Özer, "'Cennetten Dört Nehir' Rivayeti Üzerine Bir İnceleme: (Dinler) Tarih-Coğrafyanın Rivayetlerin Anlaşılmasına Katkısı", *Journal of Islamic Research* 31/2 (2020), 369.

birçok pasaj, Âdem'in yeryüzünde, yeryüzü toprağından yaratıldığını ve Aden bahçesinin dünya bahçelerinden bir bahçe olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Âdem, Aden'de iskân ettikten sonra Tanrı, Âdem'in yalnız olduğunu farketmiş ve ona bir eş yaratmak istemiştir. Tanrı, Âdem'e derin bir uyku vermiş ve onun kaburga kemiğinden kadını yaratmıştır. Bunu gören Âdem; *İşte bu, kemiği kemiğimden, eti etimden olandır*³⁹ diyerek kadına Havvâ ismini vermiştir.⁴⁰

Tanrı'nın Aden'de yarattığı ağaçlardan iki tanesi bilinmektedir. Bunlardan ilki *hayat ağacı*, bir diğeri ise *iyilik ve kötülüğü bilme ağacı*dır. Bu ağaçların meyvelerinden yemenin cezası ölümdür.⁴¹ *İyilik ve kötülüğü bilme ağacı*, *hayat ağacı*yla birlikte⁴² veya tek başına⁴³ cennetin ortasında bulunmaktadır. Tanrı Âdem'e işte bu ağacın meyvesini yasaklamıştır.

Âdem ve Havvâ'nın cennetten çıkarılması, yılanın Havvâ vasıtasıyla Âdem'i *iyilik ve kötülüğü bilme ağacının* meyvesini yemeğe ikna etmesi ile olmuştur. Nitekim Yahudilik ve Hıristiyanlık kültürlerinde yılan *kötü ruhu* (şeytanı) temsil etmektedir. Şeytan, insanın ebediliğine ve kendisinden daha üstün mevkide olmasına karşı olduğundan Âdem'in hayat ağacına yaklaşmasına engel olmuş, ölümsüzlük verir diye *iyilik ve kötülüğü bilme ağacının* meyvesinden yedirmiş ve Âdem ile Havvâ'nın ölümlü olmalarına sebep olmuştur.⁴⁴ Bir başka yoruma göre yılanın kendisi ölümsüz olmak istiyordu. Yılanın hayaline ulaşması için ilk önce "*hayat ağacı*"nı bulması gerekiyordu. Bu nedenle o, *hayat ağacının* yerini bildirmesi için Âdem'i *iyilik ve kötülüğü bilme ağacının* meyvesinden yemeğe ikna etmiştir.⁴⁵

Yasağın çiğnenmesinin bir sonucu olarak hem Âdem'in hem de Havvâ'nın gözleri açılır. Böylece çıplak olduklarının farkına varırlar ve incir yapraklarından kendileri için örtü yaparlar.⁴⁶ Günün serinliğinde Tanrı, bahçede yürürken ayak seslerini duyan Âdem ve Havvâ ağacın gölgesinde gizlenir. Tanrı, Âdem'den nerede olduğunu sormuş, o da elbisesiz olmasından dolayı kendisinden utandığını ve ağacın gölgesinde gizlendiğini söyler. Âdem'in cevabı üzerine Tanrı onlardan yasaklanmış meyveden mi yediklerini sormuş, Âdem de yasaklanmış ağacın meyvesini Havvâ'nın verdiğini ve yediğini söylemiştir.⁴⁷ Hal böyle olunca Tanrı yılanı, Âdem'i ve Havvâ'yı ayrı ayrı cezalandırmıştır. Yılanın cezası, hayat devam ettiği sürece tüm evcil ve yabani hayvanların en lanetlisi olmaktır. Kadının cezası gebelik sıkıntıları, doğum sancıları ve erkeğin hakimiyeti altında olmaktır. Âdem'in

³⁹ Yar.2:23.

⁴⁰ Yar.3:20.

⁴¹ Yar.2:9, 16-17.

⁴² Yar.2:9.

⁴³ Yar.3:3.

⁴⁴ Bolay, "Âdem", 1/361.

⁴⁵ Bolay, "Âdem", 1/361.

⁴⁶ Yar.2:7.

⁴⁷ Yar.3:8-12.

cezası ise toprakla uğraşmak, toprağa dönüncüye kadar alın teriyle hayatını idâme ettirmek, zor ve sıkıntılı bir hayat yaşamaktır.⁴⁸ Böylece Tanrı, onları Aden bahçesinden kovmuştur.⁴⁹

4. Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hz. Âdem Kıssası

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem'in yaratılışını konu alan âyetler göz önünde bulundurulduğunda onun, diğer insanlardan farklı yaratılışa sahip olduğu görülecektir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem ve Hz. İsrâ'dan bahsederken, onların diğer insanlardan farklı yaratıldıklarına işaret etmiştir.⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem'in yaratıldığı madde "turâb"⁵¹ (toprak), "mâ"⁵² (su), "tîn"⁵³ (çamur), "sülâle min tîn"⁵⁴ (süzülmüş çamur), "tîn lâzib"⁵⁵ (civık çamur), "salsâl"⁵⁶ (kurumuş çamur), "hamei mesnun"⁵⁷ (değişken civık çamur) ve "salsâlin ke'l-fahhâr"⁵⁸ (biçimlemiş kuru çamur) gibi farklı terimlerle ifade edilmiştir. Allah Teâlâ, farklı terimler kullanarak yaratılışın topraktan olduğunu gözler önüne sermektedir.⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hz. Âdem kıssasının genel hatları itibarıyla Tevrat'ta anlatılan Âdem kıssasıyla benzer yönleri olsa da Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hz. Âdem kıssasının kendine özgü yönleri vardır. Örneğin; Allah, Hz. Âdem'i yarattığı zaman meleklerle ona secde etmelerini emretmiştir. Böylece melekler, Allah'ın emrine boyun eğerek Hz. Âdem'e secde etmişlerdir.⁶⁰ İblis, ilahi emre karşı gelerek kendisinin ateşten, Hz. Âdem'in ise topraktan yaratıldığını ileri sürerek Allah'ın emrine karşı gelmiştir.⁶¹ İblis, lanetlenerek Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır.⁶² Kıssada dikkat edilmesi gereken husus meleklerin ibadet maksadıyla mı, yoksa saygı alameti olarak mı secde etmeleriyle ilgilidir. İslâm'da

⁴⁸ Yar.3:13-23.

⁴⁹ Yar.3:24.

⁵⁰ "Allah nezdinde İsrâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona "ol!" dedi ve oluverdi." Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), Âl-i İmrân 2/59

⁵¹ Fâtir 35/11; el-Mümin 40/67.

⁵² el-Furkân 25/54.

⁵³ Sad 38/71.

⁵⁴ el-Mümin 23/12.

⁵⁵ Saffât 37/11.

⁵⁶ el-Hicr 15/28; er-Rahmân 55/14.

⁵⁷ el-Hicr 15/26, 33.

⁵⁸ er-Rahmân 55/14.

⁵⁹ Bolay, "Âdem", 1/358.

⁶⁰ el-Bakara 2/34; el-A'raf 7/11; el-Hicr 15/29-31; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/72-74.

⁶¹ el-A'raf 7/12; el-Hicr 15/34-43; el-İsrâ 17/61, 65; Sâd 38/76.

⁶² Sâd 38/74-78.

Allah'tan başkasına secde etmek küfür kabul edildiğinden İslâm âlimlerince meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri saygı alameti (tazim) olarak yorumlanmıştır.

Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaşadıkları mekân hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bilgiler yer almaktadır. Allah, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'ya cennete yerleşmelerini emretmektedir.⁶³ Ancak bu cennetin ahirette iyi kimselerin kalacakları ebedî cennet olup olmadığı konusunda herhangi bir açık bilgi veya ifade bulunmamaktadır. Âlimlerin bir kısmı bu cennetin müminlerin mükâfat olarak girecekleri ebedî cennet olduğunu savunurken, bir kısım ulema da bu cennetin yeryüzü bahçelerinden bir bahçe olduğunu iddia etmişlerdir. Her iki taraf görüşlerini ispat etmek sadedinde bir takım deliller ileri sürmüşlerdir.

Genel olarak Ehl-i sünnet ulemasının çoğunluğu bazı gereçlere dayanarak Hz. Âdem kıssasında geçen cennetin müminlerin ebedî kalacakları mükâfat cenneti olduğunu savunmuştur. Konuyla ilgili deliller şu şekildedir:⁶⁴

- Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennetten çıkarılmalarından bahsederken *اَهْبَطًا مِنْهَا* "Oradan inin!"⁶⁵ ifadesini kullanmaktadır. Bu âyet, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaşadıkları cennetin gökyüzünde olduğuna işaret etmektedir. Çünkü yüksek bir yerden inmek için "اهبط/inmek" fiilinin emir kipi olan "اِهْبَطْ/inin" kullanılmaktadır.
- Allah, Hz. Âdem'in yaşadığı cennetten bahsederken ilgi çekici ifadeler kullanmaktadır. Böyle bir cennet sadece müminlerin mükâfat olarak girecekleri cennet olabilir.
- Yüce Allah, Bakara sûresinin 35. âyetinde şöyle buyurmaktadır: *وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ* "Dedik ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette yaşayın."⁶⁶ Âyette yer alan "الْجَنَّةَ" kelimesindeki "ال"takısı ahd-i zihni⁶⁷ için kullanılmaktadır. Yani, âyette geçen cennetten kasıt bilinen mükâfat cennetidir.⁶⁸

⁶³ el-Bakara 2/35.

⁶⁴ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 3/3-4.

⁶⁵ Tâhâ 20/123.

⁶⁶ el-Bakara 2/35

⁶⁷ Buna ahd-i ilmî de denilir. Ahd-i zihni kelimenin belirli olmasındaki asıl sebep, konuşma anından önceki zaman diliminde sahip olunan bilgiden kaynaklanmasındadır. Ahd-i zihni kelimesi, muhatap ile mütekellim arasındaki bir belirliliktir. Muhatap ve mütekellimin dışındakiler için ise belirsizlik vardır. Nitekim, "ال"takısı eklendiği kelimeye ait bilgiye sahip olanların zihnini kastedilen manaya tevcih eder. Belleğinde mezkur bilgi bulunmayanlara göre ise "ال"takısı ile başlayan kelime ma'rife olsa dahi anlam olarak nekredir. Çünkü onlar için bir belirlilik söz konusu değildir. Sadık Koç – Tahsin Deliçay, "Arap Dilinde Harf-i Ta'rif", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2002), 198-199.

⁶⁸ Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (Konya: Kitap Dünyası, 2021), 188.

Ebü'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319/931), Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) gibi pek çok Mu'tezile âlimi ve Ehl-i sünnet âlimlerinden bazıları cennetin dünya bahçelerinden bir bahçe olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁹ Bu minvalde aşağıdaki delilleri serdetmişlerdir:

- a. Eğer Hz. Âdem'in bulunduğu cennet, ahiret hesabından sonra müminlerin girecekleri ebedî cennet olsaydı, Hz. Âdem şeytanın şu telkinlerine inanmazdı: "*Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve asla son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?*"⁷⁰ Hz. Âdem'in yaşadığı cennet ebedî ve mükâfat cenneti olsaydı, İblis böyle bir telkinde bulunmazdı ve o eşiyile birlikte ebedî cennette yaşardı.
- b. Hz. Âdem kıssasında bahsedilen cennet ebedî cennet olsaydı, giren bir daha bu cennetten çıkarılmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Hicr sûresi 48. âyette şöyle buyurmaktadır: "*Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu değildir.*"⁷¹
- c. Müslim'in, Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) naklettiği bir rivayette Hz. Muhammed (s.a.v.) Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin cennet nehirlerinden olduğu belirtmektedir.⁷² O halde dünya bahçeleri için de cennet tabiri kullanılabilir.⁷³
- d. Tercih edilen bir diğer görüşe göre, âyette kastedilen cennet Filistin veya Fâris-Kirman civarlarında yerleşen dünya bahçelerinden bir bahçedir. Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesinden sonra iniş bu cennetten Hind kıtasına olmuştur. Çünkü Hz. Âdem'in yaratılışı yeryüzünde olmuştur.⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennete yerleştikten sonra tek bir ağaç dışında tüm meyvelerden faydalanmalarına izin verilmesinden bahseder.⁷⁵ Ancak Kur'ân-ı Kerîm, mezkûr ağacın ayrıntısına girmez ve ağacın türünden bahsetmez. Kutsal kitapta sadece Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın İblise uyararak yasaklanmış ağacın meyvesinden yedikleri beyan edilmektedir.⁷⁶ Ayrıca sahih hadislerde de bu ağaç hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Buna karşılık bazı İslâmî kaynaklarda ağacın incir, üzüm, elma vb. olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar kaynaklarda ağaç hakkında bilgiler yer alsın da bu bilgilerin hepsi İslâm dışı

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/3; Bolay, "Âdem", 1/360-361

⁷⁰ Tâhâ 20/120.

⁷¹ el-Hicr 15/48.

⁷² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi u's-ş-şahîh (Mevsûatu's-Sunneti'l-Kutubi's-Sitte ve Şurûhahâ)* (Tunus: Dâru's-Sahnûn, 1413; (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Cennet", 26 (No. 351).

⁷³ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 189.

⁷⁴ Ali Akpınar, *Kur'an Coğrafyası* (Ankara: Fecr Yayınları, 2002), 142.

⁷⁵ el-Bakara 2/35.

⁷⁶ el-A'râf 7/20.

kaynaklara dayanmaktadır.⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Âdem ve Hz. Havvâ, işledikleri suç yüzünden bir müddet yaşamaları için cennetten yeryüzüne indirilmişlerdir.⁷⁸ Hz. Âdem daha sonra işlediği suçun farkına varmıştır. Allah'tan öğrendiği kelimeler ile Rabb'ine tevbe etmiştir. Allah da, Hz. Âdem'in samimi tevbesini kabul etmiş ve onu işlediği günahı arındırmıştır.⁷⁹ Şunu da kaydetmekte yarar vardır; Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennetten sonraki hayatları hakkında bilgi yoktur ve bu konu bağlamındaki bilgiler İsrâiliyat'a dayanmaktadır.⁸⁰

5. Hz. Âdem Kıssası Bağlamında Taberî Tefsirinde Geçen İsrâilî Rivayetler

İsrâilî rivayetlerin en fazla nakledildiği konulardan biri Hz. Âdem kıssasıdır. Kıssa bağlamında yapılan tartışmalar halen aktüelliğini korumaktadır. Özellikle kapalı kısımları açıklamak adına aktarılan çelişkili rivayetler Kur'ân-ı Kerîm'in ruhuna gölge düşürmektedir. Çalışmanın amacı açısından Hz. Âdem kıssasının ana hatlarına temas etmek sağlıklı bir sonuca ulaşmamıza yardımcı olacaktır. Bu bölümde, Hz. Âdem'in yaratılışı, Hz. Âdem'e secde etmekten kaçınan meleklerin yakılması, Hz. Havvâ'nın yaratılışı, Şeytanın Hz. Âdem ve soyuna musallat olması, yasaklanan ağaç ve cennetten iniş gibi konular ekseninde Taberî'nin naklettiği İsrâilî rivayetler sened ve metin yönünden eleştirilecektir.

5.1. Hz. Âdem'in Yaratılışı

Mukaddes kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de⁸¹ Hz. Âdem'in çeşitli durumları anlatılır.⁸² Hz. Âdem'in yaratılışı, cennetteki hayatı, zevcesi, İblis'le arasında geçen olaylar, cennetten indirilişi, tevbesi gibi hususlar Kur'ân-ı Kerîm'de ibret gayesi esas alınarak kısaca bahsedilir. Her ne kadar tefsirlerde Hz. Âdem'in yaratılışı İslâmî kaynaklar eşliğinde açıklansa da müfessirler, konunun ayrıntılarına temas etmek için kültürümüzde yer edinen İsrâiliyat'a başvurmuşlardır. Konuyu farklı bir açıdan değerlendirecek; müfessirlerin Hz. Âdem kıssasıyla ilgili naklettikleri İsrâilî haberlerin mevcut bir ihtiyacı giderme eğiliminde olduğu anlaşılır. Şöyle ki, Kur'ân-ı Kerîm'de nakledilen eski milletler, bazı şahıslar ve peygamber kıssaları

⁷⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, 256-257.

⁷⁸ el-Bakara 2/36.

⁷⁹ el-Bakara 2/37.

⁸⁰ Ayşe Nur Özdemir, "Modern Türk Romanında İnsanlığın ve Yaratılışın İlk Günlerine Metinlerarası Bir Yolculuk: Âdem ile Havva Kıssasının Yeniden Yorumları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Temmuz 2021), 27.

⁸¹ el-Bakara 2/31, 33-35, 37; Âl-i İmrân 3/33, 59; el-Mâide 5/27; el-A'râf 7/11, 19, 26-27, 31, 35, 172; el-İsrâ 17/61, 70; el-Kehf 18/50; Meryem 19/58; Tâhâ 20/115-117, 120-121; Yâsîn 36/60.

⁸² Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, 303.

her zaman Müslümanların dikkatini çekmiştir. Onlar, kıssaları daha iyi anlamak ve meraklarını gidermek için bilgiye ihtiyaç duymuş ve gereken bilgiyi İsrâiliyat türünden rivayetlerde bulmuşlardır.⁸³

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalara dair yer almayan detaylar tefsirler aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz gelimi Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem'in yaratılışını anlatırken onun haftanın hangi gününde yaratıldığından bahsetmez. Ancak Taberî'nin tefsirinde ilk temas ettiği ve yer verdiği hususun, İsrâîlî rivayetlerin Hz. Âdem'in yaratılışının haftanın hangi gününde gerçekleştiğiyle ilgili olduğu görülür. Buna binaen Taberî, konuyla ilgili "Allah melekleri çarşamba günü, cinleri perşembe günü, Âdem'i ise cuma günü yaratmıştır"⁸⁴ şeklindeki rivayeti Bakara sûresinin 30. âyeti⁸⁵ bağlamında yer vermiştir. Rivayeti İbn İshâk (ö. 151/768) Abdullah b. Ebî Ca'fer'den (ö. 80/699-700), o da Rebî' b. Ziyâd b. Enes'ten (ö. 53/673) nakletmiştir. Rivayet Hz. Muhammed'in (s.a.v.) değil, Rebî' b. Enes'in sözü olarak aktarılmıştır. Zira Taberî, peygamber kıssaları ve eski milletlerle ilgili İbn İshâk'tan çok sayıda rivayet nakletmiştir.⁸⁶ İbn İshâk kanalıyla gelen rivayetlere hem *Câmi'u'l-beyân* eserinde hem de *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* eserinde rastlamak mümkündür. Bu rivayetlerin çoğu İsrâîlî kaynaklara dayanmaktadır.

Rivayetin metninde de İsrâiliyat'ın izlerine rastlanmaktadır. Şöyle ki; Tevrat'ta geçen bilgiye göre Hz. Âdem altıncı gün (cumartesi) yeryüzü toprağından yaratılmıştır.⁸⁷ Buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm'de ve diğer güvenilir İslâmî kaynaklarda böyle bir bilgi yer almamaktadır. Hem sened hem de metin yönünden rivayette çelişkilerin olmasını, bazı hususların kapalı olmasını ve Tevrat kaynaklı bilgilerle benzerliğin bulunmasını esas alarak Taberî'nin naklettiği rivayetin

⁸³ Hz. Muhammed (s.a.v.), Ehl-i kitap kaynaklı bilgiler için sahâbelerine bir daire çizmiş, ashâbı da bu dairenin dışına çıkmamışlardır. Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-şâhîh* eserinde naklettiği hadis ashâbın anladıkları izni ve sınırları belirlemektedir. Hadis şöyledir: "Benden bir âyet dahi olsa insanlara mutlaka ulaştırın. İsrâiloğullarından rivayette bulunun. Bunda herhangi bir sakınca yoktur. Ama kim bile bile benim adıma yalan konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın." Hadis, sahâbilerin kendilerine anlatılan Ehl-i kitap kaynaklı her bilgiyi kabul etmediklerini, hatta güçleri oranında doğruyu araştırdıklarını, Kur'ân-ı Kerîm'e ve İslâm'a uygun olmadığı vakit Ehl-i kitap kaynaklı nakilleri (veya rivayetleri/haberleri) reddetdiklerini gösterir. bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 152.

⁸⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/478.

⁸⁵ "Hatırla ki Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzüne bir halife yaratacağım" dedi. Onlar: "Bizler hamdinle seni teşbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah da onlara: "Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim" dedi. el-Bakara 2/30.

⁸⁶ İbn İshâk'ın büyük dedesi Hiyâr veya dedesi Yesâr, Hâlid b. Velîd'in hicrî 12 (milâdî 633) yılında fethettiği Aynüttemr'deki manastırda eğitim gören kırk gençten biri olmuş daha sonra diğer esirlerle birlikte Medine'ye gönderilmiştir. Bazı Oryantalistler, İbn İshâk'ın dedelerinin Hristiyan olması hasebiyle Tevrat'ı, İncil'i ve Süryanice'yi iyi bildiğini ve bunun Hz. Muhammed'den (s.a.v.) önceki milletlerin hayatıyla ilgili tarih yazımının temellerinden birini teşkil ettiğini iddia etmişlerdir. Oryantalistlerin iddialarının aksine İslâm âlimleri İbn İshâk'ın Tevrat ve İncil'i Medine'de, Süryaniceyi ise gittiği Mısır'da öğrendiğini kabul etmişlerdir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ: el-Mütemmim* (Medine: y.y., 1403/1983), 403-404.

⁸⁷ Yar.1:26.

İsrâiliyat türünden olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda böyle bir rivayeti güvenilirliği olmadığı için kabul etmek çok zordur.

Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân* eserinde yer verdiği bir diğer İsrâilî haber Hz. Âdem'in yaratıldığı toprağın özellikleriyle ilgilidir. Müfessir, Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını içeren haberlere yer verdikten sonra bu toprağın özelliklerini açıklamak için şöyle bir rivayet nakleder:

"Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını beyan ettikten sonra Mikâil'e yeryüzüne inmesini ve oradan toprak getirmesini emretti. Allah'ın bu emri üzerine Mikâil yeryüzüne inmiş ve toprak almak isterken; "Senden Allah'a sığınırım" diyerek yeryüzü buna izin vermemiştir. Daha sonra Mikâil, Allah'ın dergâhına geri dönerek yeryüzünün toprak almaya müsaade etmediğini söylemiştir. Allah bu sefer de Cibril'i yeryüzüne göndermiştir. Aynı muameleyi gören Cibril de geri dönerek Allah'a konuyu arz etmiştir. Allah son olarak ölüm meleğini (melekü'l-mevt/Azrail'i) yeryüzüne göndermiştir. Allah'tan aldığı emir üzere yeryüzüne inen Azrail, dünyanın çeşitli bölgelerinden aldığı kırmızı, beyaz ve siyah renkli toprakları birbirine karıştırmış, Allah da bu karışımdan Âdem'i yaratmıştır".⁸⁸

Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere güvenilir İslâmî kaynaklar Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını beyan etmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem'in yaratıldığı toprağın cinsi ve özellikleri hakkında bilgi vermemektedir. Buna karşılık, Tevrat ve şerhlerinde Hz. Âdem'in cevherini oluşturan toprağın özelliğiyle ilgili bilgiler yer almaktadır.⁸⁹ Yahudiliğin dinî literatüründe yer alan bu tarz bilgiler güvenilir kaynak niteliğinde değildir. Taberî başta olmakla pek çok müfessir, dünyanın çeşitli bölgelerinden alınmış kırmızı, beyaz ve siyah renkli toprakların karıştırılması sonucunda Hz. Âdem'in yaratıldığını konu edinen İsrâilî rivayetlere eserlerinde yer vererek konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almak istemiştir.

Yukarıda bahsi geçen rivayetin metninde ciddi çelişkiler mevcuttur: Şöyle ki; Allah'ın emri üzerine yeryüzüne inen ve görevlerini uygulamakla mükellef olan meleklerle yeryüzünün izin vermemesi, bu çelişkinin odak merkezini oluşturmaktadır. İslâm itikadına göre Allah'ın emirlerine uymak her bir Müslüman birey için farzdır. Allah'ın emri doğrultusunda yeryüzüne inen meleklerle, yeryüzünün izin vermemesi bu çelişkiyi gözler önüne sermektedir. Ayrıca yeryüzünün Allah'ın emrini uygulamakla mükellef olan Mikâil ve Cibril'e *"Senden Allah'a sığınırım"* şeklinde cevap vermesi durumu daha da içinden çıkılmaz hale sokmaktadır. Aynı zamanda rivayette geçen ibarelerden yeryüzünün Allah'a iman etmiş olduğu anlaşılmaktadır. İman ettiği halde, Allah'ın emrini uygulamakla mükellef olan meleklerle yeryüzünün izin vermemesi İslâm itikadı açısından büyük bir günahtır.

⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/ 486-488, 512-513.

⁸⁹ Yar.2:4-7; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru-Tayyibe, 1420-1999), 1/220.

Mezkûr rivayete bağlı bir diğer çelişki, rivayetin metninde geçen ve Hz. Âdem'in yaratıldığı toprağın özelliğiyle ilgilidir. Rivayette yeryüzünün çeşitli bölgelerinden alınmış kırmızı, beyaz ve siyah renkli toprakların birbirine karıştırılması sonucunda Hz. Âdem'in yaratıldığı ifade edilmektedir. Rivayette böyle bir bilginin yer alması Kur'ân-ı Kerîm ve sahîh hadislerle çalışmaktadır. Bunlara dayanarak Taberî'nin naklettiği rivayetin İsrâiliyat türünden olduğunu söyleyebiliriz.

5.2. Hz. Âdem'e Secde Etmekten Kaçınan Meleklerin Yakılması

Allah meleklerle Hz. Âdem'i yarattığı zaman secde etmelerini emreder. Kur'ân-ı Kerîm'in bazı sûrelerinde bundan bahsedilir.⁹⁰ Yine Kur'ân-ı Kerîm'de İblis dışında tüm meleklerin Allah'ın emrine boyun eğdikleri ve Hz. Âdem'e secde ettikleri anlatılır.⁹¹ Taberî, el-Hicr sûresinin 15/28-31. âyetlerinin⁹² tefsirini yaparken şöyle bir rivayete yer verir:

"Cenâb-ı Hakk melekleri yarattığı zaman onlara şöyle buyurdu: "Gerçekten ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!" Allah'ın emrini duyan melekler "yapmayız!" diye karşılık verdiler. Allah, secde etmeyen meleklerin üzerine ateş gönderdi ve onları yaktı. Daha sonra Allah Teâlâ meleklerden bir topluluk daha yarattı ve onlara şöyle dedi: "Gerçekten ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!" Bu melekler de öncekiler gibi Allah'ın emrine karşı geldiler ve secde etmediler. Allah Teâlâ, meleklerin üzerine ateş gönderdi ve onları yaktı. Daha sonra Allah başka melekler yarattı ve onlara şöyle seslendi: "Gerçekten ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!" Bunlar da öncekiler gibi secde etmediler. Allah onları da yaktı. Cenâb-ı Hakk yeni melekler yarattı ve onlara şöyle buyurdu: "Gerçekten ben çamurdan bir beşer (insan) yaratacağım. Onu yarattığım an derhal secde edin!" Bu melekler: "Emrini işittik ve ona itaat ettik!" dediler. Sadece İblis secde etmedi ve kafirlerden oldu."⁹³

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan pek çok âyette meleklerin Allah'tan emir alır almaz emri uyguladıkları görülmektedir.⁹⁴ Yani, Taberî'nin el-Hicr sûresi 15/28-31. âyetler bağlamında naklettiği rivayet, yine aynı âyetlerle çalışmaktadır. Aslî kaynak olarak kabul ettiğimiz Kur'ân-ı Kerîm'e zıt olan rivayetleri kabul etmek akla şayan değildir. Taberî'nin naklettiği bu rivayet İslâm'ın melek düşüncesine, akla ve mantığa da aykırıdır. Bu da rivayetin İsrâiliyat türünden olduğunu gösterir.

⁹⁰ bk. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116.

⁹¹ bk. el-Hicr 15/30-31.

⁹² "Hani Rabbin meleklerle demişti ki: "Ben kupkuru çamurdan, şekillenmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman siz hemen onun için secdeye kapanın!" Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı." el-Hicr 15/28-31.

⁹³ Taberî, Câmiu'l-beyân, 14/65-66.

⁹⁴ bk. el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/30; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116.

5.3. Hz. Havvâ'nın Yaratılması

Havvâ, Hz. Âdem'in eşinin ismidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Havvâ'nın yaratılmasıyla ilgili tafsilatlı bilgi yoktur. Lakin bir kaç âyette: “Allah sizi tek bir nefisten (Âdem'den) yarattı. Sonra da eşini yarattı...”⁹⁵ ifadelerine rastlanır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu meâle yakın anlamda iki âyette de benzer ifadeler geçer.⁹⁶ Görüldüğü gibi Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Havvâ'nın sadece Hz. Âdem'den yaratıldığını bildirir ve bunun ilerisinde herhangi bir tafsilatlı bilgi sunmaz. Ancak İslâmî literatürü oluşturan pek çok eserde konuyla ilgili çok sayıda tafsilatlı bilgi yer alır ve bu bilgilerin çoğu İsrâilî haberlere dayanır.

Hz. Havvâ'nın yaratılışıyla ilgili Taberî tefsirinde İsrâiliyat türünden haberler yer almaktadır. Şöyle ki, Taberî'nin naklettiği aşağıdaki rivayet bunlardan biridir:

“İblis cennetten çıkarıldıktan sonra Âdem cennette yerleştirilmiştir. Âdem orada tek başına yaşıyordu. Bir gün Âdem derin bir uykuya daldı. Âdem uykudayken Allah onun sol kaburga kemiğinden eş yarattı. Âdem uykudan uyandığı zaman başucunda bir kadının durduğunu görünce; “Kimsin?” diye sordu. Bunun üzerine Havvâ; “Kadın” diye cevap verdi. Âdem bu sefer; “niçin yaratıldım?” sorusunu sorunca, Havvâ; “seninle birlikte yaşamak için” cevabını verdi. Melekler kadını görünce Âdem'den onun ismini sordular. Âdem kadının isminin Havvâ olduğunu meleklerle bildirdi. Bunun üzerine melekler kadına neden Havvâ ismini verdiğini sordular. Âdem ise şöyle cevap verdi; “Çünkü Allah onu canlı bir şeyden yarattı.”⁹⁷

Bazı müellifler bu tarz rivayetler için *kütüb-i kadîme* tabirini kullanmıştır.⁹⁸ Hatta Abdülaziz Çâvîş, Hz. Havvâ'nın Hz. Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmasından bahseden uzun ve detaylı bilgilerin aslının olmadığını ve bunların genel hatları itibarıyla İsrâiliyat olduğunu bildirmiştir.⁹⁹ Cemal Ağırman, kaburga hadisinin Kütüb-i Tis'a'da dört ayrı sahâbî tarafından, iki ayrı versiyon ve on sekiz ayrı rivayet yoluyla nakledildiğini söylemiştir. Konuya hadisçi gözüyle bakan Cemal Ağırman, sened açısından bir hadisin metin tenkidi kriterlerine arz edilebilmesi için senedinin sahîh olması gerektiğini vurgulamıştır. Genel tanıma uyduğu için kaburga hadisinin metin tenkidi kriterlerine tâbi tutulabileceğini söylemek mümkündür.¹⁰⁰ Cemal Ağırman, kadının yaratılışı konusunda tamamen İsrâiliyat'a dayanan rivayetlerin olduğunu da belirtmiştir. Rivayetlerin kâhir

⁹⁵ en-Nisâ 4/1; el-A'râf 7/189; ez-Zümer 39/6.

⁹⁶ “Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhameti peyda etmesi de O'nun varlığının delillerindedir.” er-Rûm 30/21; eş-Şûrâ 42/11.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/ 548, 549.

⁹⁸ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 310.

⁹⁹ Abdülaziz b. Halil Çâvîş, *Esrârü'l-Kurân* (İstanbul: Matbaatü'l-Hidâye, 1331), 138.

¹⁰⁰ Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı: İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001), 127.

ekseriyeti İbn Abbas (ö. 68/687), Süddî (ö. 127/744) ve İbn İshâk (ö. 151/768) kanalıyla gelmektedir. Aktarılan rivayetler Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı bilgiler içermektedir. Cemal Ağırman bunları kaydettikten sonra İsrâîlî rivayet sadedinde *Câmi' u'l-beyân* eserinde yer alan yukarıdaki rivayeti aktarmıştır.¹⁰¹

Yukarıdaki rivayette dikkat edilmesi gereken önemli bir husus daha vardır. Bu, Hz. Havvâ'nın yaratılışı ve isimlendirilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu hakkında herhangi bir açık ifade yoktur. Tevrat'ta ise rivayetdeki bilgilerle özdeşleşen bilgiler yer almaktadır: Rab Allah, Âdem'in üzerine derin bir uyku hali gönderir. O, uykudayken kaburga kemiklerinden birini alır ve etle kaplar. Rab olan Allah, Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yapar ve ona hayat verir. Daha sonra onu Âdem'in yanına getirir. Âdem kadını görünce: *"İşte bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir. Ona "kadın" denilecek. Çünkü o adamdan alındı"* der.¹⁰² Ayrıca Hz. Âdem'in canlı olması hasebiyle kadına Havvâ adını verdiği bilgisi de Tevrat'ta yer almaktadır.¹⁰³

Bazı son dönem müfessirleri bu tarz İsrâîliyat haberlerini kabul etmemiş, mevcut haberleri tevil etmek suretiyle, onlara farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu müfessirlere örnek olarak Mîr Muhammed Kerîm el-Bâkûvî'ni (ö. 1938) gösterebiliriz. Bâkûvî, tek bir nefisten yaratılmayı konu alan âyeti¹⁰⁴ tefsir ederken Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Havvâ'yı Hz. Âdem gibi topraktan yarattığı görüşünü savunmuştur.¹⁰⁵ Rivayette geçen sol kaburgadan kastedilen de budur. Allah, Hz. Âdem'in sol tarafındaki topraktan Hz. Havvâ'yı yaratmıştır.¹⁰⁶ Bâkûvî, Menâr sahiplerinden büyük oranda etkileniş olabilir. O, yukarıdaki örnekten de görüldüğü gibi bazen İsrâîlî haberleri kabul etmez, bazen de tevil ederek farklı anlamlar yükler. Bazen de el-Menâr yazarları gibi İsrâîliyat'ı şiddetli şekilde eleştirir.¹⁰⁷

5.4. Şeytanın, Hz. Âdem'e, Eşine ve Zürriyyetine Musallat Olması

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan birçok âyette şeytanın, insanın azılı düşmanı olduğundan ve her fırsatta kötü ve çirkin yollara davet etmesinden bahsedilir.¹⁰⁸ Aynı zamanda bu âyetler merkeze alınarak pek çok İslâm dışı bilgi kaynakları tefsir

¹⁰¹ Ağırman, *Kadının Yaratılışı: İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım*, 210.

¹⁰² Yar.2:18-23.

¹⁰³ Yar.3:20.

¹⁰⁴ en-Nisâ 4/1.

¹⁰⁵ Mîr Muhammed Kerîm el-Hâc b. Mîr Ca'fer el-Bâkûvî, *Keşfü'l-hakâyik an nüketi'l-âyât ve'd-dekâyik* (Tiflis: Kaspi Gazetesinin Buhariyye Matbaası, 1904), 2/290.

¹⁰⁶ Bâkûvî, *Keşfü'l-hakâyik*, 1/17; Murad Aghayev, "Bâkûvî'nin Keşfü'l-Hakâyik İsimli Tefsirinde Geleneksel Dinî Anlayıştan Farklı Yaklaşımlar", 5. *Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, ed. Burak Yuvalı – Taha Eğri (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 1/450.

¹⁰⁷ Bâkûvî, *Keşfü'l-hakâyik*, 3/232.

¹⁰⁸ el-Hicr 15/39-42; Sa'd 38/82.

sadedinde kullanılmıştır. Tabii, bu bilgiler İslâm'ın ruhuna zıttır. Müslüman kimliğine sahip ferdin İslâm'ın esaslarıyla çelişen bilgileri kabul etmesi akıl kârı değildir. Müfessirler, A'râf sûresinin 189-190. âyetlerini¹⁰⁹ tefsir ederken bu kabilden rivayetler aktarmışlardır. Taberî de A'râf sûresinin 189-190. âyetlerinin tefsirini yaparken Sa'îd b. Cübeyr'den gelen şöyle bir rivayet nakletmiştir:

"Vaktiyle Havvâ'nın doğurduğu her çocuk ölüyordu. Bunu gören İblis bir gün Havvâ'ya yaklaşarak karnındakinin ne olduğunu sordu. Havvâ ise 'bilmiyorum' diye cevap verdi. İblis; 'Karnındaki bu nesne gözünden mi, kulağından mı veya burnundan mı çıkacak?' diye sordu. Bunun üzerine Havvâ yine 'bilmiyorum' diye cevap verdi. İblis; 'Çocuğun sağ salim doğarsa bana itaat eder misin?' diye sorunca Havvâ 'evet' diye karşılık verdi. İblis, Havvâ'ya çocuğu doğurunca Abdü'l-Hâris adını vermesini söyledi. Çünkü İblis el-Hâris adıyla anılıyordu. Daha sonra Havvâ, Âdem'in yanına gelerek olup biteni anlattı. Âdem; 'Uykuda gördüğün İblistir. O, bizim azılı düşmanımızdır. Bizim cennetten çıkarılmamıza sebep olan İblistir. Sen olun şerrinden sakın' dedi. Bir gün yine İblis, Havvâ'nın yanına gelerek aynı şeyleri tekrar etti. Havvâ; 'yaparım' dedi. Havvâ çocuğu sağlam doğunca Abdü'l-Hâris ismini koydu."¹¹⁰

Taberî'nin Süddî'den naklettiği bir diğer rivayette yukarıdaki olayın devamını görmekteyiz:

Havvâ çocuğu doğunca İblis yanına gelerek; 'Çocuğa Abdü'l-Hâris ismini verin. Aksi takdirde çocuğunuzun canını alırım' dedi. Hz. Âdem, İblise şöyle cevap verdi: 'Ben sana uyduğum vakit cennetten çıkarılmama sebep oldun.' Âdem çocuğa Abdurrahman ismini verdi. Bunun üzerine İblis çocuğa musallat olarak öldürdü. Havvâ, başka bir çocuğa yüklü oldu. Çocuk doğunca İblis, Âdem ve Havvâ'nın yanına gelerek çocuğa Abdü'l-Hâris isminin verilmesini söyledi. Hz. Âdem, İblise şöyle cevap verdi: 'Ben sana uyduğum vakit cennetten çıkarılmama sebep oldun.' Hz. Âdem, İblisin teklifini reddederek çocuğa Salih ismini verdi. İblis çocuğa musallat olarak onu öldürdü. Havvâ, üçüncü çocuğa gebe kalınca İblis yanına geldi ve şöyle dedi: 'Çocuğunuzun ölmesini istemiyorsanız Abdü'l-Hâris ismini verin.' Âdem ve Havvâ, çocuklarının ölmesinden korktukları için çocuk doğulunca Abdü'l-Hâris ismini verdiler. Bu olaydan dolayı Allah Teâlâ A'râf sûresinde mezkûr olaydan bahsetmektedir.¹¹¹

Yukarıda aktardığımız rivayetlerin senedlerine dikkat edersek birinci rivayet Sa'îd b. Cübeyr'den, bir diğeri Süddî'den gelmektedir. Her iki şahıs İsrâiliyat aktarmaları sebebiyle âlimler tarafından eleştirilmiştir. Rivayetlerin hiçbirisi sened yönüyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşmamaktadır. Bu da rivayetlerin İsrâîlî

¹⁰⁹ "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyile birlikte olduğunda kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarırılar: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!" Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk vermezse, Allah'ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu münezzehdir." el-A'râf 7/189-190.

¹¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/621-622.

¹¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/627-628.

kökenli olduklarını göstermektedir. İbn Kesîr, yukarıda zikledilen rivayetlerin Ka'b el-Ahbâr gibi Ehl-i kitap âlimleri tarafından aktarıldığını ve bu tarz bilgilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilmesinin doğru olmadığını söylemiştir. Sözlerine devam eden İbn Kesîr, İsrâîlî rivayetlerin belirli şartları taşıdığı taktirde kabul edilebileceğini, ancak bu tarz rivayetlerin dinî bilgiler ve akılla çeliştiği için kabul edilemeyeceğini beyan etmiştir.¹¹² Fahreddîn er-Râzî, A'râf sûresi 189-190. âyetleri ile kastedilenin Kureyş kabilesi olduğunu söylemiş ve çocuklarına Abdülmenâf, Abdul'uzzâ ve Abdulkusay adlarını verdiklerini bildirmiştir.¹¹³

Rivayetlerin metni de İslâm itikadının esaslarıyla çelişmektedir. Müslüman bir birey şirkin büyük günah olduğunu bilir. Çünkü şirk dönüşü olmayan bir yoldur. Rivayetlerde şirkin izlerini görmekteyiz. Ayrıca peygamberler Allah'ın emirlerine uymakla ve bu emirleri insanlara ulaştırmakla mükelleftir. Tâbir-i caizse Allah'tan en çok korkanların peygamberler olduğunu söylesek hata etmiş olmayız. Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin Allah'ın salih kulları olduğunu bildirmektedir.¹¹⁴ Ayrıca Yüce Allah, Hz. Âdem'in seçkin kullardan olduğunu bildirmiştir.¹¹⁵ Allah'ın övgüyle bahsettiği, seçkin kullarından saydığı, peygamberlik göreviyle ödüllendirdiği, meleklerin kendisine secde etmesini istediği birinin şirk koşması ve oğluna Abdü'l-Hâris ismini vermesi akıl kârı değildir. Sened ve metin yönünden çelişkilerle dolu olan bu rivayetler ulemânın ileri gelenleri tarafından İsrâîliyat cinsinden olarak görülmüştür.

5.5. Yasaklanmış Ağaç

Allah, cennette bulunan Hz. Âdem ve eşine sadece bir "ağaç"¹¹⁶ dışında istedikleri her şeyden yiyebileceklerini, istedikleri yerde istedikleri zaman gezebileceklerini bildirir. Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerde bu ağacın cinsi, rengi ve özellikleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Tefsir eserlerinde ise yasaklanan ağaçla ilgili çok sayıda haber yer almaktadır. Taberî, *Câmi'u'l-beyân* eserinde yasak ağacın cinsini açıklamak için rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetleri şöyle sıralayabiliriz:

- a. Yasak ağacın ismi: başaktır

¹¹² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Muhyiddîn Dîb Musto – Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2015), 1/150.

¹¹³ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *'İsmetü'l-Enbiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 42-44.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/79-80.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/33.

¹¹⁶ bk. el-Bakara 2/35.

*"Âdem'e yemesi yasaklanmış ağacın ismi başaktır."*¹¹⁷

b. Yasak ağacın ismi: buğdaydır:

*"Âdem'e yemesi yasaklanmış ağacın adı buğdaydır"*¹¹⁸ Taberî'nin Vehb b. Münebbih'ten naklettiği habere göre bu buğday cennette yetişen buğdaydır. Onun taneleri sığır yüreği kadar büyük, kaymaktan daha leziz ve baldan daha tatlıdır.¹¹⁹

c. Yasak ağaçtan kasıt: ebedilik ağacı idi ve melekler bununla kaşınırlardı.¹²⁰

d. Yasak ağacın ismi: zeytindir:

*"Âdem'e yemesi yasaklanmış ağacın ismi zeytindir."*¹²¹

e. Yasak ağaçtan kasıt: üzumdür:

*"Âdem'e yemesi yasaklanan ağacın ismi üzumdür."*¹²² Üzüm yasaklandığı için Muhammed ümmetine şarap haram kılınmıştır.

f. Yasak ağacın ismi: incirdir:

*"Âdem'e yemesi yasaklanmış ağacın ismi incirdir."*¹²³

Konunun başında da belirttiğimiz üzere Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de bu ağacın özelliklerinden bahsetmez. Ancak âyetlerdeki ifadelerden yasaklanmış ağacın cennette yetişen bir ağaç olduğu ve insan mutluluğuna engel olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ağaçla ilgili bunun dışında bir bilgiye sahip olmamız faydasızdır. Eğer önemli bir detay olsaydı Allah onu da mutlaka belirtirdi.

Taberî de dahil olmak üzere birçok müfessirin yasak ağacın özellikleri hakkında rivayetler aktarmış ve saymadıkları ağaç bırakmamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde ağaç ümmet-i Muhammed'e bildirilmemiştir. Bu nedenle ağacı bilmek ne fayda verir ne de zarar getirir. Ayrıca Tevrat'ın *Yaratılış* kitabında yasaklanmış ağaç hakkında tek bir pasaj vardır. Nitekim buradaki pasajda *"iyiyle kötüyü bilme ağacı"*¹²⁴ ifadesi yer almaktadır. Ancak apokrif Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında bu ağacın incir, üzüm, zeytin olabileceği yönünde aslı olmayan bilgiler vardır.

¹¹⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/551-552.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/553-554.

¹¹⁹ Haberin sonunda Vehb b. Münebbih, tanelerin sığır yüreği kadar büyük, kaymaktan daha leziz ve baldan daha tatlı olması sebebiyle Tevrat ehlinin yasaklanan meyveden kastın buğday olduğunu söylediklerini nakleder. Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/553.

¹²⁰ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/554.

¹²¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/553.

¹²² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/554-555.

¹²³ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/556.

¹²⁴ Yar.2:9.

5.6. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Cennetten İndirilmesi

Taberî, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennetten çıkarılması konusunda da İsrâiliyat haberlerine yer vermiştir. *Câmi'u'l-beyân* eserinde yer alan İsrâiliyat türü haberde cennetten kovulma şöyle geçmektedir:

Allah Teâlâ, Âdem ve Havvâ'yı cennette sakin kıldıktan sonra İblis bir şekilde onlardan intikam almak istiyordu. Nihayet, İblis yılan cildine girerek cennete dahil oldu. Yılan, Allah'ın sevdiği dört hayvandan biridir. Böylece İblis, Allah'ın sevdiği yılan cildinde cennete girerek ilk olarak Havvâ'ya yaklaşarak yasaklanmış ağacın meyvesinden yemesi için ona telkinde bulundu. Bunun üzerine Havvâ ağacın meyvesinden yiyince, Âdem de aynı şekilde ondan yedi. Ağacın meyvesinden yiyince her ikisinin gözleri açıldı ve çıplak olduklarını gördüler. Âdem hemen ağacın gölgesinde saklandı. Bunun üzerine Allah, Âdeme seslenerek; "Ey Âdem, neredesin?" diye sordu. Âdem; "Buradayım" diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah, Âdem'den neden saklandığını sordu. Âdem; "Senden hayâ ederim" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah; "İblis ve Âdem'e birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin diye buyurdu". Daha sonra Allah, Havvâ'ya seslenerek; "Kulumu yoldan çıkardığın için hamile kalacak, ağrı çekecek ve doğum yapacaksın" dedi. Sonra yılanı seslenerek şöyle buyurdu; "Sen, yılan, Âdemoğlunun düşmanı olarak yeryüzünde lanetlenmiş halde yaşayacaksın". Allah, en son Âdem'e seslenerek; "Âdem, sen hayatın boyu toprakla uğraşacak ve geçimini buradan sağlayacaksın."¹²⁵

Taberî'nin tefsirinde naklettiği yukarıdaki İsrâilî haber bazı ilavelerle Tevrat'ta geçmektedir. İster Yahudilikte isterse de Hıristiyanlıkta Hz. Âdem'in cennetten inmesine sebep olan günahkâr aranmaktadır. Tevrat'a ve İncillere baktığımız zaman bu günahkarın Havvâ olduğunu fark ederiz. Yani, Yahudilere ve Hırsitiyanlara göre Hz. Âdem'in cennetten inmesinin sebebi Hz. Havvâ'dır. Eğer, o, yılan kılığına giren İblis'e uymasaydı Hz. Âdem de cennetten kovulmayacaktı.¹²⁶ Buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm suçu asla kadının üzerine atmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Havvâ'nın Hz. Âdem'i suç işlemeye davet ettiği bağlamda herhangi bir açık ifade de bulunmamaktadır. Hal böyle olunca pek çok müfessir konu bağlamında İsrâiliyat'a başvurarak cennetten inme konusunda müsebbibin kadın (Havvâ) olduğunu beyan etmişlerdir. Ayrıca ister Taberî'nin, isterse de diğer müfessirlerin eserlerinde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cenneten çıkarılması bağlamında serdettikleri İsrâilî rivayetlerin güvenilir İslâmî kaynaklarla ilişkisi yoktur. Bu tarz rivayetlerin güvenilir kaynak olarak kabul edilmesi, akabinde bazı problemlere de kapı aralayacaktır.

Diğer taraftan yukarıdaki İsrâilî rivayet Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleriyle çelişmektedir. İslâm'a göre suç ve ceza ferdidir. Yani, hiç kimse bir başkasının

¹²⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/561-562, 563, 564, 567.

¹²⁶ Yar.3:2-24.

işlediği günahından dolayı sorumlu tutulmaz.¹²⁷ Buradan hareketle, Yahudilik ve Hırsitiyan itikatlarının aksine, Hz. Âdem'in hatasının ve cezasının ferdiliği mezkûr âyetle beyan edilmektedir.

Taberî tefsirinde geçen İsrâilî haberlerden bir diğeri cennetten çıkarılan şahısların kimliğiyle ilgilidir. Taberî, önceki sayfalarda zikrettiği İsrâilî haberlerle bağlantılı olarak kimi rivayetlerde bu kimselerin Hz. Âdem, Hz. Havvâ, İblis ve yılan olduğunu zikretmektedir: "Cennetten çıkarılan kimselerden kasıt Âdem, Havvâ, İblis ve yılanır."¹²⁸

Yukarıdaki rivayetlerde geçen bilgiler Kur'ân-ı Kerîm anlatımına aykırıdır. Zira, Bakara sûresinde olaydan bahseden âyetlere dikkat ettiğimizde şeytanın ilk önce Hz. Havvâ'yı değil, bilakis, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'yı birlikte kandırdığı vurgulanmaktadır. Maalesef tefsir kaynaklarında Bakara sûresinin 35.-36. âyetlerinin¹²⁹ tefsiri kapsamında akla ve mantığa uygun olmayan rivayetler aktarılmıştır. Tâhâ sûresinin 123. âyetine¹³⁰ dikkat ettiğimizde burada "inin" emri tesniye formasında gelen اعبطوا fiili ile ifade olunmuştur. Bu da Bakara sûresi 36. âyette geçen ve cemi olarak verilen اعبطوا kelimesini açıklayarak cennetten çıkarılan kimselerin Hz. Âdem ile Hz. Havvâ ve onların şahsında nesilleri olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144), cennetten çıkarılanların Hz. Âdem ve Hz. Havvâ olduğunu söylemiştir.¹³¹ Ayrıca Mâtürîdî (ö. 333/944) insanla yılan arasındaki düşmanlığın doğal olduğunu ve ilahi kaynaklı kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de insan ve yılan arasındaki düşmanlığa temas edilmediğini vurgulamıştır.¹³² Buradan hareketle Taberî'nin zikrettiği yukarıdaki rivayetin İsrâiliyat kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz.

6. Taberî'nin İsrâilî Rivayetleri Aktarmasına Etki Eden Temel Faktörler

Taberî'nin İsrâiliyatla ilgili görüşlerini anlamak için farklı bakış açılarına ihtiyaç vardır. Eskiden beri süregelen metodik yaklaşımlar İsrâiliyat konusundaki müfessirin tutumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Taberî'nin zihin dünyasını

¹²⁷ "De ki: "Allah her şeyin rabbi iken ben ondan başka bir rabb mi arayacağım?" Her kesin yaptığıın sonucu kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz rabbinizdir ve O, hakkında anlaşılmağıza düştüğünüz gerçeği size haber verecektir." el-En'âm 6/164.

¹²⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/572.

¹²⁹ Âdem'e de: "Ey Âdem, eşinle beraber cennete yerleşin, oradaki nimetlerden istediğiniz kadar bol bol yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik. Fakat şeytan, o ağaç yüzünden ikisinin de ayağını cennetten kaydırıldı. Biz de onlara: "Haydi, Birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin! Siz orada belli bir zamana kadar kalacak ve ondan faydalanacaksınız" dedik. el-Bakara 2/35-36.

¹³⁰ Şöyle buyurdu: "İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidayet geldiğinde bilirsiniz ki hidayetime uyan artık ne sapor ne de bedbaht olur". Tâhâ 20/123.

¹³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/72.

¹³² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâ Sellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 2/164.

yaşadığı dönemin şartları içerisinde tetkik etmek gerekir. Aksi taktirde söylenen her fikir sağlam bir zemine yaslanmayacaktır. Bu bölümde, Taberî'nin tarihçi kişiliği, dönemsal ilmî şartlar ve sosyal-psikolojik faktörler göz önünde bulundurulurken müfessirin İsrâiliyata bakış tarzı açıklanmaya çalışılacaktır.

6.1. Tarihçi Kişiliği

Tefsir ve tarih kaynaklarının kesiştiği en önemli noktalardan biri Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan peygamber kıssalarıdır. Kıssaların tefsirinde kullanılan İsrâilî bilgiler hem tefsir literatürü hem de tarih literatürü nokta-i nazarından önemli bir kaynak mesabesinde telakki edilmiştir. İsrâiliyat tarihsel veriler içerdiği için tefsirden önce tarih ilminin kaynağı sayılabilir. Tefsir ilmine kaynaklık etmesi ise Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan tarihî şahsiyetler ve peygamber kıssalarından dolaydır.¹³³

İslâm kültüründe yerleşen İsrâilî rivayetlerin Kitâb-ı Mukaddes metinleri ve diğer Yahudi-Hıristiyan metinleriyle benzeşmesi rastgele değildir. Bilal Gökkr'a göre bunun iki temel nedeni vardır: Birincisi, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan peygamber kıssaları Kur'ân ve önceki vahiylerin ortak unsurlarıdır. Hz. Âdem ve yaratılışı, Hz. Nuh ve tufan, Hz. Musa ve Mısır'dan çıkış gibi pek çok kıssa bu kabildendir. İkincisi, Kitâb-ı Mukaddes somut tarihî verileri önceleyen bir yapıya sahiptir. Davud'un Mezmurları, Süleyman'ın Neşîdeleri ve Yuhanna İncili dışında eldeki Kitâb-ı Mukaddes verileri muhteviyatı itibarıyla tarihsel veri ağırlığına sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm ise şahsiyetlerin ve olayların tarihteki konumları, yaşadıkları çevre ve zaman dilimi hakkında bilgi vermez.¹³⁴ Bunun en önemli nedeni Kur'ân-ı Kerîm'in önceki vahiyleri destekleyen ve tamamlayan vasfına sahip olmasıdır.¹³⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de tarihî şahsiyetler ve peygamber kıssalarıyla ilgili zaman ve mekan fenomenlerine yer verilmemesi eksiklik belirtisi değil, bilakis son vahiy olarak önceki vahiyleri tamamlaması ve bu öğretilere bütünlük kazandırmasıdır.

Taberî, tefsirci kişiliğinin yanı sıra tarihçi kişiliğe de sahiptir. O, tarihî veriler ihtiva etmesi hasebiyle İsrâiliyat'a sık sık başvurmuştur. Bu nedenle Taberî'nin benimsediği İsrâiliyat, tefsirden ziyade tarih alanına ait bir terimdir. İlk dönem tefsir kaynaklarından olan Mukâtil b. Süleyman rivayet zincirine veya kaynağına dair bilgi vermeden İsrâilî rivayetler aktarmıştır. Mukâtil b. Süleyman'ın böyle bir yol izlemesi onun metodundan kaynaklanmış olabilir.¹³⁶ Buna karşılık bir müfessir olarak Taberî, rivayetleri zincirleriyle beraber aktarması açısından büyük öneme

¹³³ Bilal Gökkr, "Tefsir'de İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Haziran 2019), 179.

¹³⁴ Gökkr, "Tefsir'de İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi", 181.

¹³⁵ bk. Yûnus 10/37; Fâtır 35/31.

¹³⁶ Gökkr, "Tefsir'de İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi", 184.

sahiptir. Taberî'nin benimsediği nakilci anlayışı sadece onun değil, aynı zamanda yaşadığı dönemin genel karakteristik özelliğidir. Her şeyden öte Taberî'yi önemli kılan onun müfessir olmasının yanı sıra tarihçi kişiliğine de sahip olmasıdır. Bundan dolayı konuyu tahlil ederken Taberî'nin müfessir ve tarihçi kişiliklerinin yanı sıra döneminin tarih anlayışını da mercek altına almak gerekir.¹³⁷

Taberî, metot ve yaklaşımları nedeniyle İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Kitâbü'l-Meğâzî* adlı tarih eserini sıkça kullanmıştır. Mesut Kaya'ya göre Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân* tefsiri yapı ve metot açısından İbn İshâk'ın *Kitâbü'l-Meğâzî* adlı eseri ile büyük ölçüde benzer özellikler taşımaktadır.¹³⁸ Taberî, Hz. Âdem kıssası ekseninde İbn İshâk'ın *Kitâbü'l-Meğâzî* eserinden yararlandığı iki tarikile rivayet nakletmiştir. Bu tariklerden ilki Muhammed b. Humejd tarikidir. Hz. Âdem kıssasıyla ilgili Muhammed b. Humejd tarikiyle gelen nakillere Hz. Havvâ'nın yaratılışı¹³⁹ ve yasaklanan ağacın türü¹⁴⁰ anlatılırken rastlamak mümkündür. Bir diğeri ise Taberî'nin, İbn İshâk tarikiyle Vehb b. Münebbih'ten yaptığı nakillerdir. Taberî, yasaklanmış ağacın türünün buğday olduğunu anlatırken "Bize İbn Humejd, Seleme, İbn İshâk, Yemen ehlinde biri vasıtasıyla Vehb b. Münebbih'ten şöyle dediğini aktarmıştır..."¹⁴¹ tarikiyle nakledilen habere yer verir. Ancak Taberî'nin Hz. Âdem kıssası bağlamında İbn İshâk'tan yaptığı nakiller sınırlıdır ve hatta birkaç tanedir. Buna karşılık kıssa bağlamında nakiller esasen İbn Abbas¹⁴² ve Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)¹⁴³ tarikleriyle aktarılır. Binaenaleyh, Taberî'nin tarih kaynaklarından ziyade tefsir kaynaklarından çokça yararlandığını söyleyebiliriz. Rivayetlerin kaynakları incelendiği vakit Taberî'nin İsrâiliyat ile ilgili düşüncelerinin kaynağını sadece tarihçi kişiliğine bağlamak doğru değildir. Eldeki veriler her ne kadar müfessirin İsrâiliyat ile ilgili görüşünün arkasında tarihçi kişiliğinin olduğu izlenimi verse de bunu sadece bir fenomene bağlamak yanlıştır. Kanaatimizce, asıl sebep veya sebepler farklı etkenlerde aranmalıdır.

6.2. Dönemsel İlmî Şartlar

Eğitim düzeyi pek çok şeyin evrilmesine neden olan en önemli faktörlerden biridir. İnsanlar yaşadıkları dönemin ilmî şartlarından az ya da çok oranda etkilenirler. Biz aldığımız eğitim düzeyine göre düşünür ve fikirlerimizi buna göre geliştiririz. Eğitim düzeyi hatta toplum içerisindeki konumumuzu da belirleyen

¹³⁷ Hasan Kurt, "Taberî'nin Tarih Anlayışı", *İslâmî İlimler Dergisi* 3/2 (2008), 94.

¹³⁸ Mesut Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 330.

¹³⁹ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/549.

¹⁴⁰ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/553-554.

¹⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/563.

¹⁴² bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/486-488, 512-513, 548, 549, 10/621-622, 627-628, 14/65-66.

¹⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/572.

aktörlerdendir. Bu nedenle eğitim düzeyi ve dönemselsel ilmî şartların insan üzerinde belirleyici rolü vardır.

Aynı durum Taberî için de geçerlidir. Taberî'nin *Câmi' u'l-beyân* adlı tefsirinin ortaya çıkmaya başladığı dönem tefsir disiplininin sistemleşmeye başladığı dönemdir. Taberîye kadar olan dönemin kıraat, şiir, anlam vecihlerinin yanı sıra hicri IV. asrın pek çok ilmî malzemesi Taberî tarafından *Câmi' u'l-beyân* gibi geniş bir külliyatta bir araya getirilmiş ve mevcut malzemeler üzerinden önemli değerlendirmeler, çalışmalar ve eleştiriler yapılmıştır.¹⁴⁴

Taberî'nin Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili görüşlerini, rivayetleri aktarma şartlarını ve İsrâiliyat ile ilgili düşüncelerini yaşadığı dönemin ilmî şartlarından bağımsız düşünülmemelidir. Bilindiği üzere Taberî hicri III. yüzyıl ve IV. yüzyılın başında Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Bu dönemde itikadî ve fikhî mezheplerin ana şemaları önemli düzeyde belirginleşmiştir. Taberî'nin ısrarla âyetlerin zâhirî üzerinde durmasını ve zâhirî dışında başka bir anlama gidebilmesi için *haber* veya *hüccet* kabul etmesini Kur'ân-ı Kerîm'e dil kuralları ve yerleşik prensiplerden uzak keyfî bir anlam verme çabası içerisinde olunmasına ve Kur'ân-ı Kerîm'in yorumlarında mezhebî eğilimlerin bariz bir şekilde görülmesine bağlayabiliriz.¹⁴⁵ Bunu En'âm sûresinin 103. âyeti¹⁴⁶ bağlamında Taberî'nin yaptığı açıklamada görülebilir. Taberî, burada isim vermeden Mu'tezile'nin Allah'ın dünyada ve ahirette görülmeyeceği görüşünü reddetmektedir. Müfessire göre Mu'tezile Hz. Muhammed'den (s.a.v.) gelen sahih hadisleri çeşitli şekillerde te'vil ederek akıllarınca yorumlamış ve mevcut kaynaklara istinad ederek Allah'ın görülmeyeceğini iddia etmişlerdir. Taberî, hadislerden ve Arap dilinin anlam dairesinden hareketle ru'yetullahı caiz görmüş ve Mu'tezile'nin mesnedsiz iddialarını çürütmeye çalışmıştır.¹⁴⁷

Aynı zamanda Taberî'nin İsrâilî rivayetleri aktarmadaki amacın gelecek nesillere ulaştırma çabası içerisinde olup olmadığı iyice araştırılması gereken bir konudur. Bu bağlamda Emîn el-Hûlî'nin (ö. 1966) rivayet tefsirleri hakkındaki tespiti konuyu anlamada yardımcı olacaktır. Hûlî, tefsirlerde genellikle müfessirlerin kişilik özelliklerinin görüldüğü kanaatindedir. Naklî tefsirlerde her ne kadar ilk bakışta bu görülme de âyetler hakkında müfessirin aktardığı rivayetler arasında kişilik özelliklerinin bulunduğu bağ görülünce söz konusu etki

¹⁴⁴ Kaya, "Dönemselsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği – Klasik ve Modern Dönemin Mukayesesi - , 11.

¹⁴⁵ Kaya, "Dönemselsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği – Klasik ve Modern Dönemin Mukayesesi-", 12.

¹⁴⁶ "Gözler O'nu görmez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pekiyi bilen ve her şeyden haberdar olandır." el-En'âm 6/103.

¹⁴⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 9/459-479.

fark edilecektir. Dolayısıyla müfessir aklen ve ruhen kişilik özelliklerinin ve ilmî şartların etkisinde kalarak bir rivayeti alır veya başka bir rivayeti almaz.¹⁴⁸

Hûlî'nin söylediklerine binaen Taberî'nin tefsir metodolojisini anlamak müfessirin ilmî tutumuna geniş bir perspektiften bakmayı gerektirir. Bunu yaparken Taberî'nin topladığı bilgileri nasıl ve neye göre işlediğini hesaba katmak gerekir. Burada belirleyici olan ana etmen Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân* eserine rivayetlere dayalı malzeme alması değil, onun kendi bilgi sistemi içerisinde rivayetlere biçtiği konumdur.¹⁴⁹ Taberî'nin Hz. Âdem kıssası ekseninde İsrâilî rivayetler almasının ardındaki en önemli unsurlardan biri dönemsel ilmî şartlar ve bu şartlara göre Taberî'nin geliştirdiği bilgi alma ve aktarma yöntemidir. Taberî, İsrâilî rivayetleri boşu boşuna eserine almamıştır. Dönemin ilmî şartları ve aldığı eğitimin gereği olarak belirlediği kriterlere binaen tefsirinde İsrâilî rivayetlere yer vermiştir.

6.3. Müfessiri Etkileyen Sosyal-Psikolojik Faktörler

Dönemsel ilmî şartlardan bahsedilirken Taberî'nin kendi döneminin şartlarından etkilendiği söylenmişti. Bu, dönemin sosyal-psikolojik faktörlerinden de hali değildir. Taberî her ne kadar Âmül'de doğsa da Bağdat ve civarında yetişmiştir. Yetiştirdiği ve eğitim aldığı muhit Taberî'nin görüşlerinin olgunlaşmasını etkilemiştir. Aynı zamanda Taberî naklî tefsir geleneği üzere tefsirini telif ettiği için Ehl-i hadîs uleması arasında zikredilmektedir. Tefsirinde esas olan seleften gelen rivayetlerdir. Taberî'yle aynı dönemde, ancak farklı coğrafyada Mâtürîdî adlı başka bir büyük müfessir yetişmiştir. Mâtürîdî ise dirâyet tefsir geleneği üzere *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı önemli bir eser telif etmiştir. Taberî'nin sistemine karşılık Mâtürîdî, Ehl-i rey ekolünün imamı Ebû Hanîfe'nin sistemine uymuştur. Nitekim o, selefleri olan âlimler gibi görüş beyan edebileceğini ve onlara muhalif olsa dahi kendi görüşünün takipçisi olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî, bu noktada Taberî'den ayrılarak kendisini mutlak surette selefe uymak zorunda hissetmemiş, hatta Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili söz söyleme hakkının sadece selefe teslim edilmesini yanlış bulmuştur. Mâtürîdî'ye göre rivayet ancak âyetin nüzul sürecine şahit olan sahabeden nakledildiği takdirde bağlayıcıdır. Şu halde, eğer şahitlik söz konusu değilse âyetle ilgili haberler kesin anlam taşımamaktadır.¹⁵⁰

Aynı şekilde Taberî, yaşadığı dönemde birçok suçlamalara maruz kalmıştır. Bağdat'ta Hanbelîlerin hücumuna maruz kalmış ve yine Hanbelîler tarafından

¹⁴⁸ Emîn el-Hûlî, *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*, çev. Emrullah İşler – Mehmet Hakkı Suçin (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2006), 37.

¹⁴⁹ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 29, 20, 36.

¹⁵⁰ Veysel Gençil, "Mâtürîdî'de Tefsir-Te'vîl Ayrımı Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (Aralık 2019), 805 – 839; Veysel Gençil, "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re'y Tesirleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 131.

Şîlîkle itham edilmiş ve bidatçilikle suçlanmıştır.¹⁵¹ Yöneltilen hiçbir suçlamaya mahal vermeyen Taberî düşüncelerini asla gizlememiştir. Hatta müfessirin naşı Hanbeli endişesinden dolayı evinin bahçesinde defnedilmiştir.¹⁵²

Dönemsel ilmî şartlar ve sosyal-psikolojik etkenleri göz önünde bulundurulduğu zaman Taberî'nin İsrâîlî rivayetleri nakletmesi gayet doğal görünüyor. Müfessirin yaşadığı dönemin şartları ve bu şartların gerektirdiği gereksinimler müfessiri İsrâîlî rivayetleri nakletmeye itmiş olabilir. Taberî, Vehb b. Münebbih ve Ka'b el-Ahbâr'ı selef sınırları içerisinde telakki ederek onlardan gelen İsrâîlî rivayetlere itibar etmiştir. Mâtürîdî ise her ne kadar İsrâîlî rivayetler aktarsa dahi Taberî'den ayrılarak selefî görüşlerinin eleştiriye açık olduğunu savunmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere sosyal-psikolojik faktörler insanlar üzerinde büyük etkiye sahiptir. Döneminin yapısına uygun olarak bu şartlarda yetişen Taberî'nin nasıl bir ruh haline sahip olduğunu tahmin etmemiz çok zordur. Aynı çağda ve farklı coğrafyalarda yaşayan Taberî ve Mâtürîdî gibi iki büyük müfessirin görüşlerinde, ilmî metot ve disiplinlerinde ciddi farkların oluşumunun sosyal-psikolojik faktörler ve mekân algısından etkilememesi mümkün değildir. Her iki müfessir az ya da çok bu fenomenlerin etkisine maruz kalmıştır.

Taberî'nin İsrâîliyat ile ilgili görüşlerini yaşadığımız çağın ilmî metotları, iç ve dış pek çok faktörleri göz önünde bulundurarak ve Taberî'nin kendi dönemini bir kenara bırakarak tahlil etme çabası içerisindeyiz. Zira müfessirin yaşadığı çağ, o çağın düşünce yapısına uygun araştırılmazsa sağlıklı sonuca ulaşmak çok zor olacaktır. Kanaatimizce Hz. Âdem kıssası bağlamında *Câmi'u'l-beyân* eserindeki İsrâîlî rivayetler bu bakış açısıyla tahlil edilmelidir. Böyle yapılırsa Taberî'nin İsrâîliyat ile ilgili görüşlerini anlamada yeni fomüller elde edebiliriz.

Sonuç

Taberî, İslâm bilim tarihinin büyük önderlerinden biridir. Tefsir alanında telif ettiği *Câmi'u'l-beyân* adlı eseri Kur'ân-ı Kerîm'in hicrî III. yüzyılda nasıl tefsir edildiğini anlamak, tefsir, tarih, dilbilimsel ve kıraatlerle ilgili bilgi edinmek adına birincil kaynak konumundadır. *Câmi'u'l-beyân*, Ehl-i kitap bilgileri içermesi açısından da büyük öneme sahiptir. Taberî'nin İsrâîlî rivayetleri tefsirine niçin aldığı ve müfessiri buna sürükleyen sebeplerin neler olduğu her zaman tartışılmalıdır. Bu bağlamda İslâm dünyasının dört bir yanında Taberî ve tefsiri hakkında önemli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

Çalışmada, Hz. Âdem kıssası ekseninde Taberî'nin niçin İsrâîlî rivayetler naklettiği araştırılmıştır. Kanaatimizce, Taberî'nin İsrâîlî rivayetler nakletmesinin

¹⁵¹ Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, 79.

¹⁵² Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, 77-78.

ardında yatan başlıca sebepler dönemsel ilmî şartlar, zaman-mekan algısı ve sosyal-psikolojik faktörlerdir. Bu değişkenler Taberî'nin düşüncelerinin olgunlaşmasını büyük oranda etkilemiştir. Hiç kuşkusuz Taberî'nin İsrâilî rivayetleri aktarmasına tarihçi kişiliği de tesir etmiştir. Ancak Hz. Âdem kıssası bağlamında konu ele alındığı vakit, kıssayla ilgili nakledilen İsrâilî rivayetlerin çok az kısmının tarihî kaynaklara dayandığı saptanmıştır. Haberlerin çoğunun kaynağı farklı tariklerle aktarılan temel tefsir kitapları ve müfessir nakilleridir. Zira buna dayanarak müfessirin İsrâiliyat'la ilgili tutumunu sadece onun tarihçi kişiliğine bağlamak doğru değildir. Esasında Taberî'nin tarihçi kişiliği bazı noktalarda müfessir kişiliğinin önünde olduğu görülmektedir. Ancak buradan hareketle *Câmi'u'l-beyân* eserindeki rivayetlerin hepsini veya İsrâilî haberlerin tamamını tarihçi kişiliği ile aktardığı sonucuna bağlamak doğru değildir. Çünkü Taberî'nin İsrâiliyat ile ilgili görüşünü farklı olguların etkilediği açık bir gerçektir. Her insan döneminin sosyal-psikolojik yapısından, zaman ve mekan ayrışımından etkilenmektedir ve bu olguların insan üzerindeki tesirleri hafife alınmayacak kadar önemlidir. Taberî de bu durumdan hali değildir. Zira tüm insanları etkileyen şartların müfessiri etkilemesi ve İsrâiliyatla ilgili görüşlerinin oluşmasındaki aslî etkenler arasında yer alması gayet doğaldır. Ayrıca kişinin eğitim düzeyi, eğitim için gittiği ülkelerin toplumsal gereksinimleri ve ilmî şartlarının birbirinden ayrılması da kişiyi etkileyen fenomenler arasında yer alır. Nitekim Taberî, ilk eğitimini vatanı Âmül'de aldıktan sonra Rey ve civarına gitmiştir. Burada eğitimini tamamladıktan sonra Irak coğrafyasında giderek Bağdat, Basra, Kufe ve Vâsıt gibi ilm merkezlerinde eğitimine devam etmiştir. Eğitim için gittiği Mısır'da bir müddet kalmış ve akabinde Şam'a geçmiş ve hicri 256 yılında tekrar Mısır'a geri dönmüştür. Daha sonra Bağdat'a dönen müfessir vatanı Âmül'ü ziyarete gitmiş ve akabinde yeniden Bağdat'a dönüp kalıcı bir şekilde orada yerleşmiştir.¹⁵³ Dönemsel ilmî şartlar, eğitim için yapılan yolculuklar ve bu yolculuklar sonucunda elde edilen bilgi, birikim ve benimsenen çeşitli metotlar Taberî'nin İsrâiliyat ile ilgili görüşlerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Kanaatimizce, müfessirin İsrâiliyatla ilgili tutumu bu şartlar dahilinde aranırca daha sağlam sonuçlara ulaşılabilir. Çünkü her çağ düşünce yapısını oluşturan gereksinimler dikkate alınarak tahlil edilmelidir.

Taberî'nin, Hz. Âdem kıssası bağlamında naklettiği İsrâilî rivayetler müfessirin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal-psikolojik ve ilmî şartlarının yanı sıra zaman ve mekan faktörleri de göz önünde bulundurularak sened yönünden olduğu gibi metin yönünden de eleştirilmelidir. Örneğin, Hz. Âdem'e secde etmeyen meleklerin yakılması Kur'ân-ı Kerîm âyetleriyle çelişmektedir. Aynı şekilde Hz. Âdem'in Hz. Havvâ'yı görünce sarfettiği ifadelerin dayanağı Tevrat'tır. Bu kabil rivayetleri kabul etmemiz akıl kârı değildir. İslâm, ilahi dinlerin sonuncusudur. Aynı zamanda en mükemmel dindir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de,

¹⁵³ Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, 75.

Müslümanlara hidâyet yolunu göstermiş, peygamberler ve geçmiş milletler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) mübelliğ olarak pek çok konuyu da Müslümanlara açıklamıştır. Allah'ın ve Resul'ünün (s.a.v.) bildirmediikleri konuları araştırmak için Ehl-i kitap kaynaklarına başvurmak İslâm itikadına zıt çok sayıda bilginin kültürümüzde yer edinmesine sebebiyet verecektir. Bu bilgiler her ne kadar hüsn-ü niyetle aktarılsa dahi bir zaman sonra insanların düşüncelerini etkileyecektir. Ayrıca Taberî'nin, Hz. Âdem kıssası bağlamında İsrâîlî rivayetlerin Vehb b. Münebbih Ka'b el-Ahbâr gibi zevât tarafından aktarılması ve rivayetlerin metin yönünden Kitâb-ı mukaddes'teki bilgilerle benzeyişi şüpheye yer vermeksizin mevcut haberlerin İsrâîliyat kaynaklı olduğu fikrini daha da pekiştirmektedir.

Kaynakça/References

- Abduh, Muhammed - Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîru'l-Menâr*. 12 cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1366/1947.
- Aghayev, Murad. "Bâküvî'nin Keşfü'l-Hakâyik İsimli Tefsirinde Geleneksel Dinî Anlayıştan Farklı Yaklaşımlar". 5. *Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*. ed. Burak Yuvalı - Taha Eğri. 1/437-456. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Ağırman, Cemal. *Kadının Yaratılışı: İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Akpınar, Ali. *Kur'an Coğrafyası*. Ankara: Fecr Yayınları, 2002.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Aydın, Atik. *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Bâküvî, Mîr Muhammed Kerîm el-Hâc b. Mîr Ca'fer. *Keşfü'l-hakâyik an nüketi'l-âyât ve'd-dekâyik*. 3 Cilt. Tiflis: Kaspi Gazetesinin Buhariyye Matbaası, 1904-1906.
- Birişik, Abdülhamit. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/199-202. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa*. thk. Ahmed Abdulgafur Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984. 5/1859.
- Çâvîş, Abdülazîz b. Halîl. *Esrârü'l-Kurân*. İstanbul: Matbaatü'l-Hidâye, 1331.
- Çelebî, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fi kütübi't-tefsîr*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2006.
- Emîn, Ahmed b. İbrâhîm et-Tabbâh. *Fecru'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Erdem, Mustafa. *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir-Te'vîl Ayrımı Meselesi". *Diyanet İlmi Dergi* 55/3 (Aralık 2019), 805 – 839.
- Gengil, Veysel. "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re'y Tesirleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 113-152.

- Goldziher, Ignaz. *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî*. çev. Abdülhalîm Neccar. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1374/1955.
- Gökkır, Bilal. "Tefsir'de İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Haziran 2019), 177-190.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/195-199. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Hûlî, Emîn. *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*. çev. Emrullah İşler – Mehmet Hakkı Suçın. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2006.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime: Kitâbü'l-iber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-ğaber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âs_erahüm min zevi's-sultânî'l-ekber*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.-
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Daru-Tayyibe, 1420-1999.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Muhyiddîn Dîb Musto – Ali Ebû Zeyd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2015.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. "adm". *"Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1956), 12/12.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ: el-Mütemmim*. Medine: y.y., 1403/1983.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Kaya, Mesut. "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği – Klasik ve Modern Dönemin Mukayesesi –". *Marife* (Kış, 2013), 9-31.
- Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kaya, Mesut. *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Koç, Sadık – Deliçay, Tahsin. "Arap Dilinde Harf-i Ta'rif", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2002), 191-210.

- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli.* çev. Hayrettin Karaman vs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Baskı, 2010.
- Kurt, Hasan. "Taberî'nin Tarih Anlayışı". *İslâmî İlimler Dergisi* 3/2 (2008), 89-103.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân.* 22 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân.* thk. Mecdî Bâ Sellûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mukaddes Kitap: Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid.* Bakü: Mukaddes Kitap Şirketi, 2012.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi u's-şâhîh (Mevsûatu's-Sunneti'l-Kutubi's-Sitte ve Şurûhahâ).* Tunus: Dâru's-Sahnûn, 1413; İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Na'na', Remzî Muhammed Kemâl. *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kütübi't-tefsîr.* Beyrut: Dâru'l-Kelâm, 1970.
- Özdemir, Ayşe Nur. "Modern Türk Romanında İnsanlığın ve Yaratılışın İlk Günlerine Metinlerarası Bir Yolculuk: Âdem ile Havva Kıssasının Yeniden Yorumları". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Temmuz 2021). 21-44.
- Özer, Salih. "'Cennetten Dört Nehir' Rivayeti Üzerine Bir İnceleme: (Dinler) Tarih-Coğrafyanın Rivayetlerin Anlaşılmasına Katkısı". *Journal of Islamic Research* 31/2 (2020), 363-393.
- Paçacı, Mehmet. "Klasik Tefsir Neydi?". *İslâmî İlimler Dergisi* 2/1 (2007), 7-20
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *İsmetü'l-Enbiyâ.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-ğayb.* 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1981.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş.* Konya: Kitap Dünyası, 2021.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân.* thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk.* 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs. 1387.
- Uğur, Hakan. *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular.* Bursa: Emin Yayınları, 2021.

-
- Zamur, Hüseyin. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2012.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed el-Mu'avvaz. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Abidkan, 1998.